

ŐRISZENTPÉTER NÉPESEDÉSI VISZONYAI, 1784–1895. A REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG CSALÁDREKONSTITÚCIÓJA

KOLTAI GÁBOR

Bevezetés

A dolgozat az őriszentpéteri református egyházközség demográfiai viselkedését vizsgálja bő egy évszázad eltelte során. A vizsgálódás kezdete 1784, aminek az a magyarázata, hogy 1783-ban szerveződött újjá a református egyház a községben¹ és 1784-től kezdődik az anyakönyvezés². A végpontot a polgári anyakönyvezés bevezetésének időpontja jelenti, ami más magyar családrekonstitúciós munkáknál is megszokott eljárás. A dolgozat nem csupán az egész közösségre vonatkozó átlagokkal és mutatókkal kíván dolgozni, hanem célja egyes kérdésekben a közösség mentalitására vonatkozóan is adatokkal szolgálni, illetve az egyes családok demográfiai adatai alapján a csoportra vonatkozó általánosabb következtetéseket levonni. Ezt a fajta kutatást teszi lehetővé a családrekonstitúciós módszer. Mivel adataink 1895-ig vannak, ezért a dolgozat ezen része az 1860-ban házasodott párokkal lezárul, de a teljes közösségre vonatkozó mutatók természetesen az egész időszakot átfogják. Munkánk során egyrészt arra keressük a választ, hogy volt-e születéskorlátozás Őriszentpéteren és ha igen, ez mikorra vezethető vissza. Másrészt a kutatás kezdetén felállítottunk egy történeti adatokon nyugvó hipotézist, miszerint az őrségi közösség egy zárt, elkülönülő csoportot alkot, ami határőrző feladata miatt alakult ki; a kérdés, hogy a házasodási szokások – milyen falvakból választanak házas társat az őriszentpéteriek³ –, alátámasztják-e ezt a feltételezést⁴. Az egyes fejezetekben külön foglalkozunk a falu népmozgalmával; a születések, halálozások és házasságkötések alakulásával, illetve a termékenység vizsgálatakor kerül sor a családrekonstitúciós módszer alkalmazására.

¹ Ami a II. József-féle türelmi politika eredménye. A témáról bővebben ld. Pataky 1990. és Pataky 1992.

² Pontosabban 1783-ból van már két bejegyzés a halotti anyakönyvben.

³ A továbbiakban az őriszentpéteri kifejezés alatt az őriszentpéteri református gyülekezet tagjai értendők.

⁴ A hagyomány szerint és egyes Őrséggel foglalkozó szerzők körében gyakori ez az elzárkózást valló nézet: „az Őrség zárt mikrotársadalom” – Papp 1973 90.p.

A dolgozathoz nyújtott tanácsaiért és szíves segítségéért ezúton szeretnék Benda Gyulának köszönetet mondani.

1. A helyszín

Óriszentpéter a délnyugat-magyarországi Órség tájegység központja. A falu a Szala patak forrásához közel, az Órség szívében helyezkedik el, centrális pozíciója miatt fokozatosan a vidék legjelentősebb településévé, 1805-ben rövid időre mezővárossá nőtte ki magát. Az Órség dombos vidék, rengeteg erdővel és rendkívül nehezen művelhető, kötött, agyagos talajjal. Ez a természeti háttér eleve meghatározta a régió sorsát, amely gabonából inkább csak önellátásra, vagy a kedvezőbb fekvésű helyeken – kis mértékben – piacra tudott termelni. A megélhetést főképp az állattenyésztés és az erdőterület kihasználása biztosította. Az órségiek zömmel kisbirtokos parasztok voltak⁵, akik a házhoz tartozó szántóföld, kiskert, legelő és erdő kihasználásával, ha nem is bőségben, de meg tudtak élni⁶. Az agyagos talaj miatt a gerencsér (fazekas) mesterség az Órség tipikus foglalkozási ága lett, ami más magyarországi vidékekre kevésbé vagy egyáltalán nem volt jellemző. Történetileg hagyományosan 18 falut szokás az Órséghez tartozónak tekinteni⁷, mint azt a különböző adománylevelek tükrözik, bár földrajzi, illetve egyéb csoportosítások során több községet is ehhez a tájegységhez szoktak sorolni. A Zala és a Kerka völgyébe már az Árpádok idején telepítettek népeket határvédelem céljára, s ezen feladatukért cserébe kisebb-nagyobb kiváltságokat kaptak az uralkodóktól⁸. Innen eredeztethető az a történelmi körökben is felbukkanó kérdés, hogy rendelkeztek-e az órségi határvédők és utódaik nemesi címmel vagy sem. Az órségi emberek mind a mai napig úgy vélik⁹, hogy nemességgel bírtak őseik, és ez a kiváltság különböztette meg őket a szomszédos területek lakóitól. Vagyis itt talán tetten érhető az órségiek elzárkózásra utaló magatartása a környező, nem-órségi településekkel szemben. Nem tudjuk, hogy ez az elzárkózás mennyire valós és okozott-e sajátos demográfiai viselkedést, összehasonlítva más vidékek népesedési jellemzőivel, de talán dolgozatunk hozzájárulhat a kérdés tisztázásához. Természetesen tudjuk, hogy az óriszentpéteri református közösség nem lehet reprezentatív az

⁵ Erről és az egyes birtoknagyságokról ld. Dömötör 1987. 21–22.

⁶ Az órségi életről ld. Dömötör 1987. illetve Zakál 2002. és a helyi szájhagyományt.

⁷ Az órségi falvak: Bajánháza, Bükkalja, Dávidháza, Hodos, Ispánk, Kapornak, Kerca, Kerkáskápolna, Kistrákos, Kotormány, Nagyrákos, Óriszentpéter, Pankasz, Senyeháza, Szaknyér, Szalafő, Szatta, Szomoróc. Természetesen ma már más a falvak elnevezése, Bükkalja, Kapornak és Hodos ráadásul Szlovéniában található.

⁸ Az egyes adománylevelekről ld. Papp Vilmos. ill. Stahl Ferenc írásait – Papp 1964, Papp 1970, Papp 1971. és Stahl 1974.

⁹ Ld. Az irodalomjegyzékben szereplő Órséggel foglalkozó könyveket és cikkeket, illetve a megtapasztalt szájhagyomány is mutatja ezt a nézetet.

egész őrségi népesség tekintetében, de a gyülekezet népesedési viszonyainak feltárása segíthet az Őrség (társadalom)történetének jobb megismerésében. A faluról adandó kép nyilván akkor lenne teljesebb, ha a többi vallás képviselői is a vizsgálódás körébe kerültek volna, de ez nem volt a dolgozat elsőrendű célja, későbbi társadalomtörténeti kutatások során valósulhat meg egy átfogóbb kép megrajzolása Őriszentpéterről.

A szakirodalom meglehetősen mostohán bánt az Őrséggel, történeti munkák elvétve foglalkoznak vele, akkor is csak áttételesen, egy-egy fejezetben. Magáról a tájról több földrajzi és néhány néprajzi könyv, tanulmány született, de ezeket kevésbé lehetett munkánkhoz felhasználni. A kifejezetten az Őrséggel (Őriszentpéterrel) foglalkozó művek pedig eléggé változó, inkább gyenge színvonalú könyvek. Ide sorolnám az egyes falvakról készült monográfiákat¹⁰, melyek minden, a településre vonatkozó eseményt lejegyeznek, de a forráskritikát hírből sem ismerik. A tájegységről leginkább idegenforgalmi, ismeretterjesztő kiadványok készültek. A történeti munkák közül a jogtörténeti megközelítés képez kivételt, ugyanis Stahl Ferenc és Herényi István¹¹ foglalkozott az őrségiek jogállásával és publikált erről a témáról (Herényi megítélése problematikus, de ez nem tartozik tárgyunkhoz).

Történeti demográfiai és antropológiai megközelítésre nem találtunk példát az Őrségre és Őriszentpéterre vonatkozóan, így írásunk talán tud majd újat mondani e témakörben¹².

A dolgozat fő forrása az őriszentpéteri református lelkészi hivatalban őrzött gyülekezeti anyakönyvek¹³ voltak, melyeket sikerült helyben tanulmányoznunk¹⁴. A történeti demográfiai elemzéshez ezen kívül statisztikákat, népszámlálási adatokat, helységnévtárakat használtunk fel. Levéltári anyag alkalmazására (adójegyzékek, összeírások, végrendeletek, etc.) nem került sor, melynek oka az időbeli kötöttségekre vezethető vissza¹⁵. Egykorú publikált források nemigen születtek az Őrségről, kivéve Nemesnépi Zakál György leírását, mely az Őrség történeti, néprajzi és földrajzi ismertetését adja 1818-ból¹⁶.

¹⁰ Például az őriszentpéterit is – Horváth 1998.

¹¹ Stahl és Herényi munkáit illetően ld. az Irodalomjegyzéket.

¹² Egy kivétel akad – Csóti Erika, Fölsz Ferenc és Sebestény István egy TDK-dolgozat keretében foglalkozott Kerkáskápolna népesedésével, amihez a dolgozat megírásáig nem sikerült hozzájutnom, így csak az Andorka Rudolf által közölt adatokat tudtam felhasználni (Andorka 1996).

¹³ Őri-Szent-Péteri Reformata Ekklesiának Matriculája I–III. kötet (1784–1840, 1841–1880, 1881–1920).

¹⁴ Ezúton köszönöm Máté János lelkész szíves segítségét, aki rendelkezésemre bocsátotta az anyakönyveket.

¹⁵ Az írás szakdolgozatnak készült, ez magyarázza az időbeli kötöttséget.

¹⁶ Zakál 2002

A dolgozat során az Henry-féle családrekonstrukciós módszert használtuk, mely összetettebb demográfiai mutatók készítését teszi lehetővé. Magyarországon Kováts Zoltán alkalmazta az eljárást először a csurgói jobbágycsaládok demográfiai elemzésénél. Ennek ellenére a hazai családrekonstrukciós vizsgálatok többsége Andorka Rudolphoz és tanítványaihoz kötődik. Andorka, akárcsak a francia demográfusok, a születéskorlátozás korai előfordulásait vizsgálja tanulmányaiban. Több, más-más kondíciójú települést is elemez, és az ormán-sági, sárközi falvak vizsgálatakor fel is fedezi a születéskorlátozás jeleit már a 18. század végén. De igazán komoly magyarázatot nem tudott a jelenségre adni. Amint azt ő is elismeri, sem a vallásfelekezeti, sem az etnikai különbségek, sem a földrajzi fekvés sajátosságai nem szolgálnak a születéskorlátozáshoz elégséges magyarázatoként. Arra a végkövetkeztetésre jut, hogy egyedül a „földszúke”, illetve a paraszti örökösödési rendszer az a tényező, mely bizonyíthatóan szerepet játszott a születéskorlátozás kialakulásában¹⁷.

2. Óriszentpéter népességszámának alakulása

A falu első említése 1364-ből való *Scenpeter* néven¹⁸, 1497-ben már szerepel az „Óri” jelző a nevében (*Ewryzenthpeter*¹⁹). A helységnévtárak *pagus*, azaz falu megnevezéssel illetik, majd 1805-től mezőváros Óriszentpéter²⁰. Az urbáriumok adatai szerint a következőképpen alakult a falu jobbágycsaládjainak száma²¹:

¹⁷ Andorka 2001. 330–331.

¹⁸ Csánki 1894. 799.

¹⁹ Horváth 1998. 29.

²⁰ Zakál 2002. 4. (Sajnos arra nem találtam adatot, meddig bírta a település a mezőváros státuszt.)

²¹ Horváth 1998. 35–37.

1. Jobbágycselédek száma az urbáriumokban

Év	Jobbágycselédek száma
1550.	56 jobbágy
1575.	64 jobbágy
1588.	44 jobbágy
1595.	54 jobbágy
1599.	69 jobbágy
1612–18 között	57 jobbágy
1646.	82 jobbágy és 8 zsellér
1659.	82 jobbágy és 2 zsellére
1666.	54 jobbágy
1678.	82 jobbágy
1689.	75 jobbágy
1698.	171 lakos ²²
1713.	46 jobbágy
1722.	76 jobbágy és 2 zsellér
1746.	51 jobbágy, 2 árendás és 2 zsellér
1751.	56 jobbágy, 1 zálogos, 1 szabados és 8 zsellér
1767.	76 jobbágy és 4 zsellér

Az adatokból nem kapunk hiteles képet a falu teljes lakosságáról, hiszen csak a családfők szerepelnek az urbárium adatai között és valószínűsíthetjük, hogy nem szerepel az összes jobbágy, zsellér a listán, illetve természetesen a nemesi összeírások²³ alapján pár családra becsült nemesi népesség is hiányzik az urbárium adólistáiról. De a számok változásaiból világosan követhető, hogy az egyes török támadások, az 1664-es harcok és a Rákóczi-szabadságharc idején jelentősen csökkent a falu népessége. Viszont ezt a népességvesztést mindig 1–2 évtizeden belül pótolni tudta. A falu pontosabb népességi adatai 1785-től, a II. József-féle népszámlálástól kezdve ismertek. A korábbi időkre nézve csak különböző becslésekkel lehetne élni, a szakirodalom által 5–6 főre tett háztartásnagysággal számolva²⁴ és a nemesi családokat²⁵ belekalkulálva 1550-ben 290–350, 1646-ban 460–550 körül, 1767-ben 420–500 körül lehetett a lakosok száma, de ehhez még valószínűleg a szolganépeket, vándorló elemeket és nagyobb családokat is hozzá kell számolni az 1785-ös 669 főt²⁶ jelző,

²² A Kazó István-féle Canonica Visitatio adata – Horváth 1998. 39.

²³ Horváth 1998. 44–46., ill. Schneider 1937. 48., Schneider 1941. 64., 213.

²⁴ Ld. Andorka Rudolf és Faragó Tamás háztartástörténetre vonatkozó kutatásait. Pl.: Andorka 2001. 181–228.

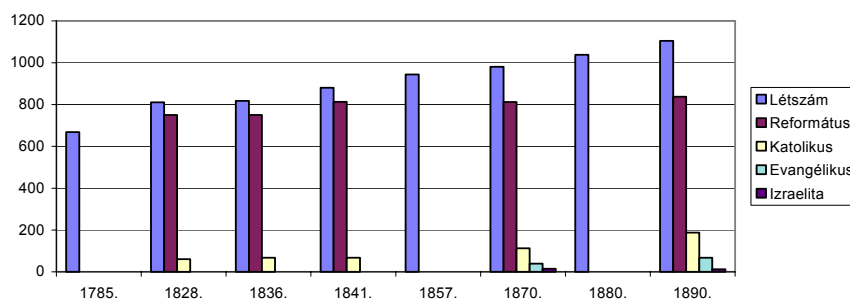
²⁵ Ez alatt a nemesi összeírások által nemesnek ítélt családokat értem, és nem kívánok itt belemenni az őrsgiek jogállásának boncolgatásába. Erről ld. Stahl 1974.

²⁶ Dányi – Dávid 1960. 232.

megbízhatónak ítélt népszámlálási eredmény ismeretében. Ezután az 1850-es évekig nem állnak megbízható adatok a rendelkezésünkre, ekkortól az osztrák, illetve a magyar népszámlálások adataiból kaphatunk a lakosság számáról pontosabb képet. A köztes időben Ludovicus Nagy (1828) és Fényes Elek (1836, 1841) adatai jelenthetnek fogódzót a népesség változását illetően.

2. Őriszentpéter népessége felekezetek szerint, 1785–1890

Időpont	Fő	Református	Katolikus	Egyéb ²⁷
1785	559			
1828. ²⁸	811	750	61	
1836. ²⁹	818	750	68	
1841. ³⁰	881	813	68	
1857. ³¹	944			
1869–70. ³²	980	812	113	55
1880. ³³	1038			
1890. ³⁴	1105	838	187	80

I. Őriszentpéter népességi adatai, 1785–1890

Az adatokkal kapcsolatban annyit mindenképp el kell mondani, hogy a 19. század második feléig nem igazán megbízhatóak, különösen a Fényes-féle számok kérdőjelezhetőek meg. Az adatok és a grafikon alapján azt mondhatjuk,

²⁷ Evangélikus és izraelita vallású lakosok.

²⁸ Nagy 1828. 124.

²⁹ Klinger 1973. 25.

³⁰ Fényes 1841. 376.

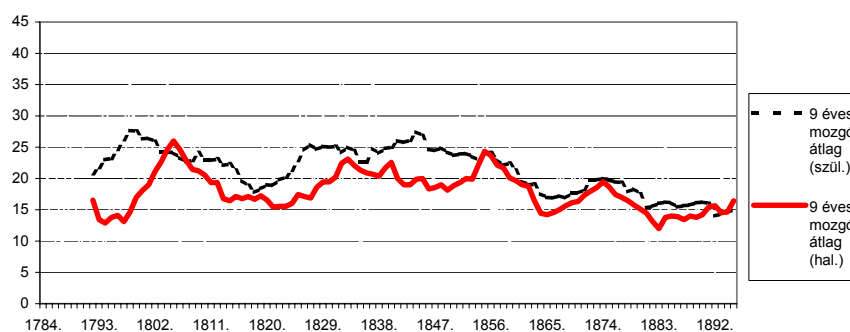
³¹ Helységnévtár 1993. 240.

³² Uo., ill. Klinger 1973. 25.

³³ Helységnévtár 1993. 240.

³⁴ Uo. ill. Klinger i.m. 25.

hogy a népesség egyenletesen és folyamatosan növekedett 1890-ig, de ennek mértéke nem túlzottan magas, 1785–1890 között ez évi 4 fős (4,15 fő/év) népességnövekedést jelent. Természetesen ez csak egy viszonyítási adat, hiszen mint azt majd a természetes szaporodást ábrázoló grafikon is mutatja, voltak negatív szaporulatú évek és voltak évi 4 főnél magasabb növekedést hozó esztendők is. Az mindenképpen figyelemre méltó tény, hogy a protestáns Óriszentpéteren a csekély katolikus népesség 50 év alatt majd megháromszorozta számát (1841-ben 68 fő, 1890-ben 187 vallotta magát katolikusnak). Amikortól vannak felekezeti létszámra vonatkozó adataink, onnantól számolva (1828) a katolikus népesség évi 2,01, a reformátusok 1,41 fős népességszaporulatot mondhatnak magukénak. Bár 1870-ig az evangélikusokat is a reformátusok között tüntették fel, de ez lényegesen nem módosítja az arányokat. Magyarán ezek az adatok születéskorlátozásra, némely családnál egykézésre utalnak a reformátusokra vonatkozóan, de az is megfigyelhető, hogy a katolikus lakosok sem vállaltak sok gyereket. Ebből adódóan az összlakosság tekintetében is csökken a reformátusok aránya, míg 1828-ban 92,5%, addig 1890-ben 75,8% csupán. Azonban hiba lenne ennyivel megelégedni, hiszen az időbeli változásokat ez az adatsor nem érzékelteti igazán. Az anyakönyvi adatokból kiszámított természetes szaporodás mutatója talán már jobban segít az eligazodásban.

II. Az óriszentpéteri reformátusok népmozgalma, 1784–1895

A II. ábrán a születések és halálozások trendje látható. Megfigyelhető, hogy a születések száma általában felülmúlja a halálozási számokat, de nincs nagy különbség a két adatsor között. Lényegében a 19. század elejétől kezdve a két grafikon egyre inkább együtt mozog, a század közepétől teljesen, ami azt jelenti, hogy a reformátusok száma ugyan nő, de csak igen kicsiny mértékben. A III. ábra még jobban mutatja, hogy a kezdeti évek jelentősebb születési hozama 1802–1804 között elvész és ezután kiegyenlítettebb lesz a trendvonal. 1854-ben figyelhetjük meg az utolsó magas halálozást hozó esztendőt, ettől kezdve nin-

csenek válságévek, de kiemelkedő születésszámot hozó esztendők sem, a természetes szaporodás üteme beáll egy egyenletes és alacsony mértékre, sőt az 1890-es évek népességsökkenést mutatnak már³⁵. A mozgó átlag grafikonja azonban csalóka, hiszen ha megfigyeljük a természetes szaporodást évenkénti bontásban, akkor azt a következtetést vonhatjuk le, hogy erősen ingadozik a születések és halálozások mutatója. Azonban a mozgó átlag jelzi a fő tendenciát, a református népesség termékenységének alacsony mértékét a század közepétől fogva. A református gyülekezet a népszámlálási és helységnevtári adatok alapján 1828–1890 között 88 fővel gyarapodott, így 750-ről 838 főre emelkedett a számuk. A természetes szaporodás ebben az intervallumban 149 fős³⁶ gyarapodást mutat³⁷, viszont a század közepétől egyértelműen csökken a növekedés addig sem jelentős üteme³⁸. A katolikusoknál ezalatt 126 fős a gyarapodás mértéke és érdemes megfigyelni, hogy a jóval kisebb csoport majd megháromszorozódott a 62 év alatt, 61-ről 187 főre ugrott létszámuk 1890-ben³⁹. 1870–1890 között a népszámlálások 26 fős gyarapodást mutatnak, az anyakönyvi adatok 28-at a reformátusok között. A két adat összezseng. Mindeközben 1870–1890 között a falu lakossága 125 fővel emelkedett, vagyis a gyarapodásnak mindössze alig több mint ötödét adták a vizsgált gyülekezet tagjai. A reformátusok születésszabályozását tényként könyvelhetjük el a 19. század végén, de a pontosabb elemzéshez, a születéskorlátozás kezdetének megállapításához már a családrekonstrukció eszközeit kell segítségül hívni.

³⁵ Ez a magas halandóságot hozó éveknek is köszönhető, de a dolgozat keretei már nem teszik lehetővé az 1890-es évek népességszámának pontosabb vizsgálatát.

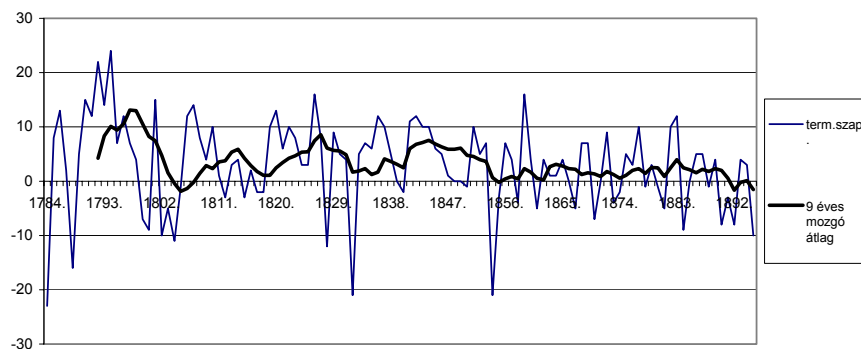
³⁶ A két adat (88 és 149 fős növekedés) közti különbség a helységnevtárak pontatlanabb adataiból fakadhat, illetve bizonyos mértékű elvándorlásra is utalhat. Az elvándorlás pontos nagyságát nehéz megállapítani, de léte tényként kezelhető. Erről ld. Kovács 1972. 107–108.

³⁷ Ld. Melléklet II. táblázat.

³⁸ Az 1828–1890 közti periódust 3 szakaszra osztva megfigyelhető a természetes szaporodás drámai visszaesése: 1828–1848 között 3,95; 1849–1869 között 1,80; 1870–1890 között 1,33 születés jutott egy esztendőre a református közösségben.

³⁹ Klinger András közli a katolikus népmozgalmi adatokat, de a számok jószerével használhatatlanok, mivel 1828–1890 között 869 fős természetes szaporodást mutatnak. Ez természetesen nem lehet számunkra reális adat, itt az lehet a magyarázat, hogy több község katolikus lakóinak anyakönyvezése folyhatott az őriszentpéteri parókián, és a tanulmány készítői nem válogatták külön az anyaegyház hívóitól a más falvak itt anyakönyvezésre került hívóit. A termékenység arányaira nézve azonban jelzésértékűek a számadatok. – Klinger 1973. 36–37., 68–69.

III. Óriszentpéteri reformátusok természetes szaporodása, 1784–1895

3. Termékenység

A családrekonstrukció során az a cél, hogy az anyakönyvi bejegyzések révén családokat állítsunk össze és a nevek segítségével, nominális elemzéssel vizsgáljuk az egyes családok demográfiai viselkedését és ez alapján a közösség népesedési jellemzőit. A családok összeállítása során célszerű a házassági anyakönyv adataiból kiindulni, így jelen kutatás is az 1784-ben házasodott párok kigyűjtésével kezdődött. A családrekonstrukciós vizsgálat az 1860-ban házasodottak adatainak kiírásával zárult. Ennek módszertani oka van, ugyanis a történeti demográfusok a feleség 49 éves koráig tekintik nyitottnak a házasságot, vagyis ez az életkori határ jelzi a szülőképes kor végét a demográfiában. Óriszentpéteren a legkorábban 14 esztendőskorukban mentek a lányok férjhez, így 49 éves korukig még 35 évnek kell eltelnie, azaz ha valaki 1860-ban házasodott, akkor 1895-ig lehet demográfiai értelemben gyermeke. Adataink 1895-ig vannak kigyűjtve, így alakult ki az 1860-as végpontja a rekonstrukciós elemzésnek. (A családrekonstrukció főként a születésekkel kapcsolatos számítások pontosításában segíthet, ezért volt szükséges ez a módszertani korlát.) A nominális elemzések során olyan mutatókkal dolgozhatunk, mint például az ezer nőévre jutó születések száma, illetve a teljes termékenységi arányszám, amelyek igen hasznosak a születésszabályozás létének vagy nemlétének megállapításához.

Összesen 621 családlap készült el az 1784–1860 között házasságot kötött párokról. Ezek közül a családrekonstrukció során azokat a családlapokat lehetett felhasználni, ahol ismert a feleség születési ideje és a házasság befejeződésének időpontja. Ez utóbbi hiányában a feleség 49 éves koráig biztosan fennálló házasságokat is figyelembe vettük, hiszen demográfiai értelemben ezek is lezárult házasságoknak tekinthetők. Ennek a kritériumnak 180 családlap felelt meg. A

minta bővítése érdekében azokat a családlapokat is felhasználtuk, amelyekben a feleség születési időpontja nem a születési anyakönyvből ismert, hanem a házassági, illetve a halotti anyakönyvből. A minta így 82 családdal bővült, azaz a családrekonstrukciós munkához a családlapok közel felét (42 százalékát) lehetett felhasználni. Az utóbbi adatokat már óvatosabban kellett kezelni, a valószínűtlen adatot tartalmazó családlapokat nem vettük figyelembe.

a) Nem-nominális elemzések

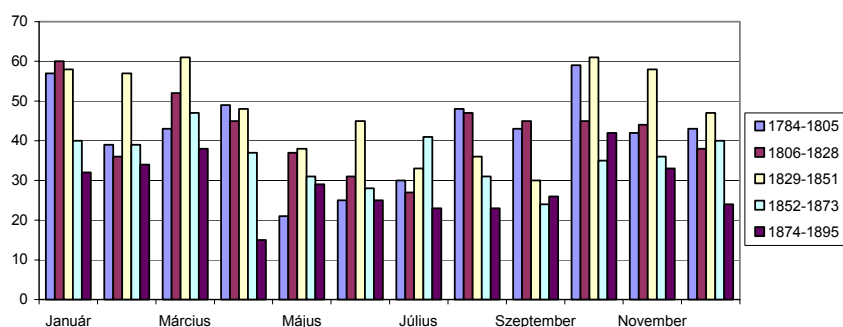
A 2. fejezetben a természetes szaporodás kapcsán már említettük, hogy a református közösségre alacsony születésszám jellemző, ami a népszámlálási és népmozgalmi adatok szerint az 1850-es évektől válik még feltűnőbbé. Nézzük ezt meg más megközelítésből is:

3. Az egy házasságra jutó születések száma az őriszentpéteri reformátusoknál

Idő	Házasságkötések	Születések	1 házasságra jutó születés
1784–1789	47	108	2,30
1790–1799	109	271	2,49
1800–1809	81	233	2,88
1810–1819	78	184	2,36
1820–1829	75	253	3,37
1830–1839	95	241	2,54
1840–1849	81	245	3,02
1850–1859	53	224	4,23
1860–1869	69	179	2,59
1870–1879	87	177	2,03
1880–1889	59	161	2,73
1890–1895	39	82	2,10
Összesen	873	2358	2,70

Táblázatunkból látszik, hogy 1784–1895 között egy házasságra kettő, illetve három gyermek születése jut. Viszont mást nem igazán lehet megállapítani, hiszen erős ingadozás figyelhető meg, illetve az 1850-es évtizedben egy kiugró átlag, de abban az évtizedben jóval kevesebb házasság kötöttet. Mutatónk meglehetősen durva, és inkább csak az arányok szintjén jelez annyit, hogy általában az összes házasságra elosztva mekkora a születési átlag, viszont messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le belőle. Ellenben az egyes évtizedek születésszámait már érdekesebb információt adhatnak. Az első és az utolsó csonka évtizedtől eltekintve megfigyelhető egy érdekes tendencia. Az 1790-es évtized

a közösség életében kifejezetten magas termékenységű dekádnak számít, magas házassági arány mellett. Ezután két évtizedes csökkenést vehetünk észre a születések számában, amely valószínűleg összefüggésbe hozható a napóleoni háborúkkal és annak gazdasági hatásaival, illetve az időjárás okozta termelési gondokkal (aszályos évekkel). Ez drámaian látszik az 1810-es évtized születési és házassági adatain. 1820 után láthatjuk, hogy a népesség bepótolta az elmaradt születéseket, majd a 30-as évek kisebb csökkenése után a 40-es évek újra magasabb termékenységűnek mondhatók. A változás 1850 után figyelhető meg. A házasságkötések száma igen alacsonyra esett vissza, és ezzel a születésszám is csökkent, bár nem olyan mértékben, mint a házasságoké. Ez némileg emlékeztet az 1820-as évek elmaradt születéseket pótló éveire. 1860 után egyértelműen és folyamatosan csökken a születésszám az óriszentpéteri reformátusok körében. A születések havi ingadozásának vizsgálata a fogamzások idejének megállapításával árulhat el mentalitásbeli jellegzetességeket a református közösségről.

IV. Születések havi ingadozása

Az összesítés után azt az eredményt kapjuk, hogy a legtöbb gyermek januárban, márciusban és októberben született. De az intervallumok mutatják, hogy ez nem állandó adat, bizonyos hónapok előtérbe kerültek, vagy hátrébb szorultak a bő évszázad során. Míg az első periódusban március nem szerepel a leggyakoribb születéseket hozó hónapok között, addig augusztus 1828-ig idetartozott, utána viszont jócskán hátrébb szorult a rangsorban. Hasonló a helyzet az áprilisi születésekkel is. Mindeközben 1828 után megnő a februári és a november decemberei születések száma. Az is világosan látszik, hogy májustól júliusig alacsony a születésszám és még szeptemberben sem született sok gyermek. Mi szűrhető le a fenti adatokból? A legtöbb fogamzás ezek szerint januárra-februárra, áprilisra és júniusra esett, a legkevesebb gyerek pedig júliustól szeptemberig, illetve decemberben fogant. A január, februári magas fogamzási arány az ünnepek utáni nyugodt, kevesebb munkával és rövidebb nappalokkal

járó időszaknak, illetve részint a farsangi vidámabb periódusnak köszönhető. Az áprilisi hullám talán a böjti időszak elmúltával magyarázható, bár a reformátusoknál a böjti előírások korántsem voltak olyan szigorúak, mint a katolikusoknál. A júniusi magas fogamzási arány nehezebben értelmezhető, valószínűleg a nagy nyári munkák előtti utolsó nyugodtabb időszakot használták fel a házaspárok a boldog együttlétre. A nyári hónapok alacsony születésszámának az oka, az augusztus és október közti betakarítási, kemény munkás periódus, amikor is jóval kevesebb fogamzás esett meg. A szeptemberi kevesebb születés pedig az adventi és karácsonyi időszak tilalmi idejével hozható összefüggésbe. Az tűnik még érdekes adatnak, hogy 1806 után nő meg a márciusi, 1828 után a februári születések száma, azaz ekkortól fogan több gyermek májusban, júniusban. Andorka Rudolf szerint az aratási munkák előtti kisebb fogantatási arány esetleg élelemhiánnyal is összefüggésben állhat⁴⁰. Vagyis ez az adat utalhat arra, hogy a 19. század elejéig előfordulhatott élelmiszerhiány az aratás előtt Óriszentpéteren is. De erről pontosabb információk nem állnak a rendelkezésünkre, az anyakönyvi adatok alapján ezt nem lehet bizonyítani.

A dolgozat során öt állandó időintervallum⁴¹ került alkalmazásra, melyek 21, illetve 22 évet ölelnek fel, ezek segítségével talán jobban megfogható a demográfiai változás. A születésszámokat ezen kohorszokon keresztül vizsgálva, ismét szembesülhetünk a születések gyakoriságának csökkenésével a század második felétől fogva. Amíg az első két kohorsz közel egyforma, 500 születés körüli értéket mutat, ez a szám 569-re emelkedik az 1851-ig tartó időszakban, azután viszont nagyarányú esést figyelhetünk meg, az utolsó periódusban már 350 születés alá esik a mutató. Ez az évtizedenkénti bontásnak megfelelő mértékű, trendszerű jelzéseként fogható fel.

4. Születések nemek szerinti megoszlása

Nem/korszak	1784–1805	1806–1828	1829–1851	1852–1873	1874–1895	Összesen:
Fiúk	261	258	312	227	180	1238
Lányok	249	250	257	202	162	1120
Összesen:	510	508	569	429	342	2358

A 4. tábla a születések nemenkénti megoszlását mutatja. Mint látható mindvégig több fiúgyermek született, ami az általános születési tendenciáknak megfelelő. A százalékos megoszlás alapján 100 leányszületésre 104, 103, 121, 112 és 111 fiúszületés jut az egyes időegységekben. Andorka 105 fiú – 100 lány

⁴⁰ Andorka 1988. 27.

⁴¹ 1784–1805, 1806–1828, 1829–1851, 1852–1873 és 1874–1895 közötti periódusokra osztottuk fel a vizsgált időszakot.

arányt nevezi általánosnak, ami kis közösségekben ingadozhat⁴². Óriszentpéteren a 3 és 12 közti fiútöbbllet belefér az ingadozás kategóriájába, az 1829–1851 közti 21 fős többllet (100 leányszületéshez viszonyítva) viszont esetleg utalhat a leánycsecsemők anyakönyvezésének hiányosságára. Ők a halotti anyakönyvekből is nagyobb valószínűséggel maradhattak ki: erre utal az adat is, miszerint a születési anyakönyvben feltüntetett halva született, vagy keresztséget nem ért csecsemők közül a fiúhalottak mind szerepelnek a halotti anyakönyvben, a leánycsecsemők közül viszont hárman nem.

Végül még néhány nem-nominatív mutató. Vizsgált időszakunkban 27 iker-szülés történt, melyek közül 13 különmemű, 14 egynemű ikerpár volt. Mentali-tástörténetileg rendkívül érdekes a törvénytelen születések számának vizsgálá-ta. Amint azt az alábbi táblázat mutatja, folyamatosan emelkedik korszakunk-ban a törvénytelen születések száma, a század közepétől már komoly, 17 száza-lékos nagyságot ér el a közösségben.

5. Törvénytelen gyermekek számának változása 1784–1895

Korszak/törvényesség	Törvénytelen	Összesen:	Illegitimitás aránya (%)
1784–1805	3	510	0,59
1806–1828	14	508	2,76
1829–1851	31	569	5,45
1852–1873	73	429	17,02
1874–1895	59	342	17,25
Összesen	180	2358	7,63

Az 1850-es évek a törvénytelen születések szempontjából is fordulatot je-lentenek. A magas illegitimitási arány összefüggésben lehet a jobbágyfelszaba-dítással és a társadalmi változásokkal, de a pontosabb meghatározáshoz részle-tesebb kutatásra lenne szükség. Az egyének társadalmi helyzete viszont jelzés-értékű lehet, ugyanis a törvénytelen gyermekek szülei zömmel szolgálók vagy zsellérek voltak. De számos esetben, ahol ismert az apa kiléte, előfordul, hogy később házasságot kötöttek a szülők, amivel törvényessé lettek a közös gyere-kek. A szülők többségénél azonban csak az anya személye ismert, aki vagy hajadon és általában szolgáló; vagy magára maradt asszony. Ez a kategória általában az özvegyeket jelenti, de ritkán elvált vagy párjától különélő nőket is takarhat. A törvénytelen születéseket a közösség elutasítóan kezelte, ami az anyakönyvben úgy nyilvánul meg, hogy a törvénytelen gyerekeknek nem, vagy csak kevés számú keresztszülője volt. Az is tendenciának tűnik, hogy ezek a

⁴² Andorka 1988. 28.

keresztszülők is gyakran alacsonyabb társadalmi státuszú személyek voltak, vagy maguk is törvénytelen gyermekek szülei. De ezt általánosítani nem lehet részletesebb vizsgálat hiányában.

b) Nominális elemzések

A 621 családlapból 262 volt alkalmas a családrekonstrukciós elemzések elvégzéséhez⁴³. A kimaradó lapokon olyan családok szerepeltek, amelyek Óriszentpéteren házasodtak, de nem ott telepedtek le; valamelyik fontos adat hiányzott (feleség születési éve, házasság vége, nem bizonyítható, hogy a faluban éltek,...); vagy olyan adatokat tartalmaztak, melyeknek valóságértéke erősen kétes volt. A dolgozatban a máshova telepedők adatai nem szerepelnek, illetve a rekonstrukcióban nem foglalkoztunk a máshol házasságot kötött, de a településen élő párokkal sem⁴⁴ (ezek adatai a nem-nominális elemzésekben természetesen szerepelnek). A családrekonstrukciót az egyes történeti népességek természetes termékenységének, illetve a születéskorlátozás előfordulásának vizsgálatára fejlesztették ki⁴⁵. Ennek fő mutatója a házas korszpecifikus termékenységi arányszám, ami azt vizsgálja, hogy ezer megfelelő életkorú (értsd 15 és 49 év közötti), házasságban élő nőre hány születés jut az egyes időintervallumokban, illetve korcsoportokban. Mit is jelent ez magyarul: először is kiszámítjuk, hogy milyen hosszú ideig állt fenn a házasság. Ez a házasság kezdetétől, valamelyik fél haláláig, vagy a feleség 49 éves koráig tart. Ez után megvizsgáljuk, hogy a feleség adott életszakaszaiban hány évet töltött házasságban, és ezalatt hány gyermeket szült. A megelőző családrekonstrukciós munkák öt-éves életkori ciklusokra bontva vizsgálták ezt. Majd évtizedenként vagy húszévenként – a település nagyságától és a családlapok számától függően – össze-sítjük az adatokat. Jelen munka húszéves periódusokkal dolgozik a viszonylag kisebb számú felhasználható családlap miatt. Az évtizedek összesítése során az egyes korcsoportokban kapott születésszámot elosztjuk a házasságban töltött évek összegével, így kapjuk meg az adott életkori csoporthoz tartozó házas termékenység arányszámot⁴⁶.

Például: Laczó Katalin 1836. 05. 24-én ment férjhez, házassága 1871. 12. 26-ig, férje, Lugosi Mihály haláláig tartott. A házasság 36 éven át állt fenn. A lány 16 éves korában ment férjhez, és a demográfiailag döntő, 49. élet-évig házasságban is élt. Ez azt jelenti, hogy a 15–19 éves korcsoportban 3,5

⁴³ A családlapon szereplő adatokhoz ld. Mellékletet.

⁴⁴ A kutatás esetleges folytatása során kívánok ezekkel a családtörténetekkel foglalkozni.

⁴⁵ Andorka 1988. 42.

⁴⁶ A mutató részletes leírását ld. Andorka 1988. 42–52., illetve a családrekonstrukcióval foglalkozó munkákat.

évet⁴⁷, a többi ötéves korcsoportban végig 5 évet töltött házasságban. Négy gyermeke született, az elsőt a 15–19 éves, a másodikat a 20–24, a harmadikat 30–34, míg a negyediket a 35–39 éves korcsoport során szülte. Ahhoz hogy 1820–1839 között megkapjuk az egyes kohorszok házas termékenységi adatait, az összes számba jöhető családlapot hasonló módon kell elemezni. Magyarán 1820–1839 között a 15–19 éves korukban férjhez ment lányok, köztük Laczó Katalin is, az összesítés tanúsága szerint 15–19 éves koruk között 104 évet éltek házasságban, és ezalatt 14 gyermeket szültek. Ekkor megkapjuk a vizsgált időszak 15–19 éves korcsoportjának házas termékenységét, ami $(14/104) \cdot 1000 = 135$, vagyis 135 születés jut ebben a korcsoportban – 1820 és 1839 közt – 1000 nőévre. Az összes periódusra és korcsoportra vonatkozóan el kell végezni az összesítéseket, és akkor jutunk a házas nők korspecifikus termékenységi arányszámaihoz.

6. Az ezer házas nőévre jutó szülések száma a nő adott életkorában

A házasságkötés ideje	A nő életkora a házasságkötéskor	A házasságok száma	A feleség életkora						
			15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49
1784–1799	15–19	47	186	238	260	211	72	28	0
	20–24	9	–	138	286	143	250	133	0
1800–1819	15–19	41	130	283	235	208	127	76	25
	20–24	20	–	260	225	201	113	85	0
1820–1839	15–19	46	135	208	202	166	118	55	9
	20–24	15	–	169	308	231	171	36	0
1840–1859	15–19	37	213	200	184	112	51	34	7
	20–24	12	–	194	200	157	73	18	0

Mivel a házasodási életkor döntően meghatározza a termékenységet, külön vizsgáltuk a 15–19 éves és a 20–24 éves korban házasodott nők termékenységét⁴⁸. A minta nem reprezentálja az egész falut és az egész református közösséget, bár feltételezhetjük, hogy hasonlóan alakult a nem Óriszentpéteren házasodott, de itt élt emberek termékenysége is. Először is megfigyelhető az az általános tendencia, hogy a húszas éveikben szülik a legtöbb gyereket az asszonyok, ebben semmi rendkívüli felfedezés nincs, biológiai okokkal magyarázható. Azon viszont már érdemes elgondolkodni, hogy a születésszám nem folyama-

⁴⁷ A mutató kiszámításánál figyelembe vettem Benda Gyula javaslatait, ld. Benda 2002. 105–106.

⁴⁸ Az özvegyeket ebben a vizsgálatban kihagytuk és csak az első házasodók termékenységét vizsgáltuk.

tosan csökken ezután egyre kisebb érték eléréséig, hanem a 30–34 éves korcsoport után hirtelen elfogynak a születések, 40 éves kor fölött alig szülnek az asszonyok. Amint jól látható a házasságok számából, a faluban 15 és 19 éves koruk között házasodtak főleg a leányok, ami azt jelenti, hogy a viszonylag kisebb adatszám miatt a 20–24 éves korban házasságot kötött asszonyok adatai kevésbé használhatóak fel az erős ingadozás miatt, főként az 1784–1799 közötti időszakban. Megfigyelhető, hogy a 15–19 éves korokban házasodók 20–24 éves korokban hozzák világra a gyerekeik többségét, majd folyamatosan csökken korcsoportonként a születések száma az első időszak kivételével, amikor 25–29 éves korban szülik a legtöbb gyereket. Ez a csökkenés az évtizedek múlása során is jelentkezik, vagyis a 19. században, azonos korcsoportban egyre kevesebb gyerek születik. Érdekes jelenség figyelhető meg az 1840–59-es időszakban, amikor is a 15–19 éves korcsoportban születik a legtöbb gyermek, ez szintén utalhat a születésszabályozás jelenlétére. A 20–24 éves korban házasodók – az első periódus kevés adatát leszámítva – 1820 után beérik a fiatalabb korban férjhez ment társaikat, és 25–29 éves korokban már több, vagy ugyanannyi gyermeket szülnék. A szakirodalom⁴⁹ a születéskorlátozás jelének tartja, ha a későbbi korcsoportban házasodott nők termékenysége utoléri a 15–19 évesen férjhez mentekét. Ez a vizsgált közösségben az 1820-tól kezdődő időszakoknál megfigyelhető, de nem nevezhetjük a születéskorlátozás egyértelmű bizonyítékának a 20–24 évesen házasodottak kevés száma miatt.

A női termékenység összegző mutatója a teljes házas termékenységi arányszám, amely azt mutatja meg, hogy ha egy asszony 15 éves korától 49 éves koráig végig házasságban élt volna, akkor hány gyermeket szült volna. A kapott számok nem a valós termékenységet, hanem a lehetséges maximális termékenységet tükrözik. Mivel nem mindenki élt végig 15 éves korától 49 éves koráig házasságban, nem mindenki ment férjhez, illetve szült gyermeket, ezért a valós születésszám a kapott értéknél (például $5000=5$ születés/korszak) jóval kevesebb. A mutatónak az az értelme, hogy az abszolút számok segítségével összemérhetővé teszi az egyes közösségeket. Viszonyítási alapként a hutterita közösséget szokták felhozni, ahol tilos a születésszabályozás, vagyis szülőképes koruk végéig folyamatosan szülnék gyermeket a hutterita nők, náluk 12 440 a teljes termékenységi arányszám⁵⁰. Andorka Rudolf szerint 8000 körüli számnál még nem beszélhetünk születéskorlátozásról, mert betegségek, rossz táplálkozás, helyi szokások (hosszú szoptatás például) csökkenthetik a termékenységet. Andorka 6500-ra teszi azt az értéket, ahol már valószínűsíthető a születéskorlátozás nagyfokú elterjedése⁵¹.

⁴⁹ Andorka 1988. 49–50.

⁵⁰ A hutterita közösséget Louis Henry vizsgálta, az eredményt közli Andorka 2001. 112.

⁵¹ Andorka 1988. 48–49.

7. Őriszentpéteri reformátusok teljes házasságtermékenysége (1784–1859)

Házasságkötés éve	Ezer házasságra jutó születések száma							Teljes házasságtermékenység a nő	
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	15–49	20–49
	éves korban							éves kora között	
1784–1799	186	232	267	195	94	64	9	5235	4305
1800–1819	130	283	231	185	106	67	22	5120	4470
1820–1839	135	209	211	192	135	57	5	4720	4045
1840–1859	213	200	182	123	70	28	5	4105	3040
1784–1819	166	256	246	189	101	66	16	5200	4370
1820–1849	142	206	207	169	109	47	6	4430	3720

Mint látható az özvegyek adataival kiegészült táblázaton, az őriszentpéteri református közösség teljes termékenységi arányszámai messze elmaradnak a hutteritákétól, de még a születéskorlátozás határának tekintett 6500-as arányszámtól is. Nyugat-európai vizsgálatok a 20 és 49 év közötti termékenységet szokták összehasonlítani⁵², de Őriszentpéter esetében célszerűnek tűnt a 15 és 49 év közötti arányt is kiszámítani a korai házasságok miatt. Más magyar falvak termékenységi arányával⁵³ összevetve megállapíthatjuk, hogy településünk abba a kategóriába tartozik, ahol erős születéskorlátozás figyelhető meg. Az eddig elkészült családrekonstrukciók szerint ide tartoznak az ormánsági és sárközi kistelepülések⁵⁴, illetve egy másik őrségi falu, Kerkáskápolna is. De a többi családrekonstrukció nem igazolta, hogy általános lenne a születéskorlátozás az országban a 19. század során, így egyelőre ezeket az adatokat egyedi esetekként kell felfognunk. Érdekes, hogy vizsgált korszakunkban kisebb a termékenységi arány Őriszentpéteren, mint az egykor elhíresült ormánsági falvakban. A következő táblázatban a születéskorlátozó településeket hasonlítjuk össze⁵⁵.

⁵² Andorka 2001. 111.

⁵³ Összefoglaló táblázat – Andorka 1996. 15.

⁵⁴ Vajszló és Besence, illetve Alsónyék és Sárpilis – Andorka Rudolf publikálta adataikat.

⁵⁵ Andorka Rudolf korai tanulmányaiban még az 1791–1820 típusú korszakolást használta, a későbbiekben tért át az 1790–1819 – általam is használt – évszámra. Hasonlóképp a korai munkáiban a 15–49, később a 20–49 év közötti teljes termékenységet számította ki, ezért tartottam célszerűnek mindkét korszakolás feltüntetését. A táblázat adatait illetően ld. Andorka 2001. 112., ill. Andorka 1996. 15.

8. Teljes termékenységi arányszámok összehasonlítása

Település	Házasság ideje	Teljes termékenységi arány		Illegitimitás aránya (%)
		15–49	20–49	
Vajszló és Besence	1790–1819		4760	1
	1791–1820	6090		
	1820–1849		3975	2
	1821–1850	4990		
Alsónyék	1790–1819		3725	0,4
Sárpilis	1791–1820	4080		
	1820–1849		3655	0,6
	1821–1850	4225		
Kerkáskápolna	1806–1849		4415	5,9
Óriszentpéter	1784–1819	5200	4370	1,5
	1820–1849	4430	3720	4,3
	1806–1849			4,1

Megfigyelhető, hogy az óriszentpéteri közösségnél csak a sárközi, ott is az alsónyéki vizsgálat mutat kisebb termékenységet. A Sárköz szintén az egykézről ismert kistérség. Az ormánsági, sárközi adatokkal való hasonlatosság (a teljes termékenység aránya tehát a sárközi és ormánsági adatok között helyezkedik el) is a korábban már felvetett születéskorlátozás óriszentpéteri gyakorlatának alátámasztásaként szolgál. Andorka a 18. század végére teszi a születéskorlátozás alkalmazásának kezdetét az Ormánságban, Sárközben⁵⁶; ez valószínűsíthető községünk esetében is, bár az 1784 előtti időszakkal a dolgozat során nem foglalkoztunk, így a születésszabályozás kezdetét sem lehet pontosan megállapítani Óriszentpéteren. A falvak kondíciói több szempontból is hasonlítanak. Református többségűek; mezőgazdasági művelésre kevésbé alkalmas területtel bírnak; fontos az állattenyésztés és az erdei termékek (fa, gomba) gyűjtése, felhasználása; a családok ősei is a faluban éltek, azaz hosszú ideje letelepedtek. Természetesen vannak különbségek is, az Órség nem mocsaras, nem a halászat a meghatározó. De figyelemre méltó, hogy a gabonatermesztés nem központi szerepű ezekben a falvakban⁵⁷. Azt azonban le kell szögezni, hogy Óriszentpéteren folyamatosan nőtt a lakosság szám, a reformátusok száma is nőtt a 19. század elején az előző század adataihoz képest, sőt az 1830-as években is van egy kiemelkedő születésszámot hozó periódus. Ennek ellenére a családok összességét tekintve nem születik sok gyerek (kettő-három családonként), a számok a születéskorlátozás elterjedésére utalnak, majd a század közepétől az egykéz megjelenésére is. Érdeemes összevetni Óriszentpéter adatait

⁵⁶ Andorka 2001. 108.

⁵⁷ Az ormánsági, sárközi falvakról ld. Uo.

Kerkáskápolnáéval, a másik őrési településsel. Láthatjuk, hogy mindkét közösségben igen alacsony a termékenység aránya, a kerkáskápolnai valamivel magasabb. A táblázatból szembetűnő az, hogy igen magas a törvénytelen születések száma már a század első felében is: 5,9, illetve 4,1% 1806–1849 között. Nem ismerhetjük annak okait, hogy mitől ilyen magas ez az arány ebben a két faluban a többi településhez képest; a 19. század első feléből csak Bük evangélikus gyülekezetében találunk ilyen magas értéket (6,7% 1820–1849 között)⁵⁸. A kerkáskápolnai 1,8%-os illegitimitási többlet talán azzal magyarázható, hogy itt volt az Őrség egyetlen uradalmi majorsága, illetve fűrészüzeme⁵⁹, azaz itt magasabb volt a zsellérek, napszámosok aránya, mint Őriszentpéteren vagy a többi őrési településen, és ezekben a csoportokban nagyobb arányban fordultak elő törvénytelen születések, mint a kisbirtokos paraszti közösségben.

A születéskorlátozás jelenlétét vizsgálhatjuk a születések közti távolságok elemzésével. Az egyes szülési intervallumok hossza ugyanis sok mindent elárulhat a családok demográfiai viselkedéséről. Azonban itt is hozzá kell tenni, hogy a termékenységet befolyásolhatta betegség vagy más, anyakönyvből meg nem állapítható ok, ami torzíthatja adatainkat.

⁵⁸ Andorka 1996. 15.

⁵⁹ Papp 1973. 94.

9. *Átlagos születési intervallumok az őriszentpéteri ref. egyházközségben (1784–1859)*

Családlapok 60 hónapnál rövidebb intervallumokkal					
A gyerek születési sorszám	A házasságkötés ideje				Átlagos születési intervallum (hó)
	1784–1799	1800–1819	1820–1839	1840–1859	
1.	27	25	25	26	26
2.	37	29	31	36	33
3.	35	35	33	36	35
4.	39	36	34	38	36
5.	35	32	38	40	36
6.	39	37	33	44	38
6.+	34	39	29	35	34

Összes családlap					
A gyerek születési sorszám	A házasságkötés ideje				Átlagos születési intervallum (hó)
	1784–1799	1800–1819	1820–1839	1840–1859	
1.	33	33	37	35	35
2.	41	38	44	54	44
3.	41	49	52	44	47
4.	42	43	41	59	46
5.	38	41	44	47	43
6.	47	45	35	51	45
6.+	40	39	34	35	37

A táblázat felső részében azoknak a családlapoknak az adatai szerepelnek, ahol a születési intervallumok az egyes szülések között 60 hónapnál kisebb mértékűek. Ez a megszorítás azért volt szükséges, mivel nem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy a családlapokra az összes gyereket fel tudtuk vinni, ennek oka lehet anyakönyvi hiány, vagy más községben születés; vagyis a túlzottan nagy távolság két születés között adathiányra is utalhat. Az alsó táblázatban a 60 hónap feletti intervallumokkal kiegészített értékek láthatóak. Az igazság valahol a két érték között lehet. A felső táblázat adatait megfigyelve észrevehető, hogy az első gyerek korszakunkban végig, a házasságkötés után bő két esztendővel érkezik, a többi gyerek pedig durván háromévente születik. Az időbeli változást nézve azt vehetjük észre, hogy 1800–1819 között hirtelen lecsökken 2,5 évre az első és a második gyerek közti intervallum 3 évről, majd évtizedenként emelkedve újra visszamegy a 36 hónapos értékre. A további gyerekek háromévente, egy-két hónap ingadozással születnek. Kivételt az utolsó kohorsz jelent, ahol tendenciaként könnyelhetjük el, hogy nő az intervallumok hossza minden születés között, illetve összehasonlítva az előző korszakokkal, itt is növekednek az intervallumok az azonos születési sorszámú gyerekek között.

Hatnál több gyereket kevés család vállalt, ezeknél a természetes termékenységi intervallumok figyelhetők meg, ezért csökkenhet le a hatodik és az azt követő gyerekek között a születési távolság.

A demográfusok a születéskorlátozás elterjedésének bizonyítékeként értelmezik, ha az anya utolsó szülési éve korszakonként egyre csökken, vagyis tudatosan egyre kevesebb gyerek születését vállalja a család. Szintén ilyen jellemzőként értékelik az utolsó szülés előtti intervallum hosszának emelkedését időszakonként, ugyanis ez azt jelzi, hogy az utolsó gyerek születése a véletlennek is betudható. Végül az évtizedenként egy családra jutó átlagos gyerekszám mutatóját is érdemes megvizsgálni, ami szintén tendenciákra mutathat rá⁶⁰. A következő táblázat ezen három vizsgálat összefoglalását mutatja be:

10. Az utolsó szülés életkorának, az utolsó születési intervallumnak és a családok átlagos gyerekszámának változása 1784–1859 között a házasságkötési életkor függvényében

Időszak	Házasságkötés ideje	Utolsó szüléskor a nő kora (év)	Utolsó születési intervallum (hó)	Átlagos gyerekszám	
				összes rekonstruált családban	nő 45 éves koráig házasságban élőknel
1784–1799	15–19 év	31	58	3,66	5,18
	20–24 év	34	28	3,6	4,5
1800–1819	15–19 év	37	67	4,63	5,35
	20–24 év	35	47	4	4
1820–1839	15–19 év	34	62	3,85	4,1
	20–24 év	35	60	4,31	4,14
1840–1859	15–19 év	32	70	3,48	3,65
	20–24 év	34	68	3,07	3,3

A táblázat kapcsán előre kell vetíteni, hogy az 1784–99 között házasodott családoknál nem tudtuk a születési anyakönyvet az asszony születési évéhez felhasználni, így itt a házasodási korból megállapított születési évvel számoltunk, aminek feltüntetése viszont 1793-tól elmarad; a halálozási anyakönyv adatait pontatlanságuk miatt ehhez a vizsgálathoz nem lehetett alkalmazni. Emiatt a 45 éves korig házasságban élő nők⁶¹ átlagos gyerekszámát is csak kevés adatból lehetett kiszámítani, ezért ezek az adatok megbízhatatlanok. Korszakunkban végig kevés lány házasodott 20 éves kora után, így a 20–24 éves

⁶⁰ Andorka 1988. 55–58.

⁶¹ 45 év felett már ritka a gyerekszülés, ezért a nagyobb minta érdekében tértünk el a 49 éves határtól.

korban házasságot kötöttekre vonatkozó adatok, különösen az első kohorszban, erős kritikával kezelendők⁶². Mit tükröznek ezek után adataink?

Megállapítható, hogy az 1800–1819-es kohorsz adataihoz képest folyamatosan csökkennek az utolsó szülések évei. Ez arra utal, hogy egyre elterjedtebbé vált a születéskorlátozás a községben, 1840-től kezdve a nők többsége 32 éves kora után nem vállalt több gyermeket. Ez a tendencia a 20–24 évesen férjhez ment nőknél is megfigyelhető. Az utolsó két szülés közti intervallum nagysága inkább ingadozik 1800 és 1860 között, de magas értékű, átlagosan 5 év. A 20–24 évesen házasodottaknál látványos emelkedést figyelhetünk meg ugyanakkor. Bár ez nem bizonyítéka a születéskorlátozásnak, de utalhat arra⁶³. Ezt alátámasztja az is, hogy ezek az intervallumok jóval nagyobbak a többi születési intervallumnál. Az átlagos gyerekszám vizsgálatakor több tényezővel is számolni kell. Bár csak a legalább öt évig tartó házasságok alatt született gyerekek kerültek bele az összes rekonstruált család átlagos gyermekszámába, gyakori volt a tíz év körüli időtartamú házasság – a korai halálozások miatt – és ez eleve csökkenti a születési átlag értékét. Ezért kiszámítottuk a szülőképes korok végéig házasságban élők átlagos gyerekszámát is, ami viszont jóval kevesebb családot ölel fel, ezért nem lehet reprezentatív. Így azt mondhatjuk, hogy az utóbbi kategória értékei az egy családra jutó gyerekszám lehetőségét mutatják – hány gyerek született volna, ha végig házasságban élnek a párok⁶⁴ –, az összes családra jutó gyerekszám pedig a valós születési arányt mutatja és nem ad biztos támpontot a születéskorlátozás elterjedtségének vizsgálatához.

A tábla adatai egyrészt azt tükrözik, hogy az átlagos gyerekszám emelkedett a 18. század végéhez képest a következő század elején, majd a korábban ismertett többi mutatóhoz hasonlóan fokozatos csökkenést észlelhetünk, fogynak a születek. Mivel a meddő házaspárokat nem vettük az átlag során számításba, így azt mondhatjuk, hogy egy család átlagosan 3–5 gyereket vállalt, a 19. század második évtizedétől egyre kevesebbet, korszakunk végén 3,48 az egy családra jutó átlagos gyerekszám. Ugyanez a tendencia a végig házasságban élő nőknél is megfigyelhető, bár az említett okok miatt itt magasabb értékeket találunk. Vagyis a ciklus elején öt gyerek születése jellemezte a 45 éves korukig házas nőket, majd ahogy haladunk előre az időben és egyre több tartósabb házasságot találunk, folyamatosan csökken a születek száma ebben a kategóriá-

⁶² Az utolsó szülés idejének és az utolsó születési intervallumnak a kiszámításánál csak azokat a családlapokat vettem figyelembe, ahol a szülőképes kor végéig, illetve minimum 45 éves koráig a nő házasságban maradt.

⁶³ Azt meg kell azonban jegyezni, hogy egyes 60 hónap feletti intervallumok hiányos családlapra is utalhatnak, ezért az utolsó intervallum értékei valószínűleg kisebbek lehetnek 5 évnél.

⁶⁴ Érdemes összevetni ezeket a számokat a teljes termékenységi aránnyal, alig maradnak el tőlük az első két időszakban.

ban is. Figyelemreméltó adat, hogy egyre több olyan családlapot találtunk, ahol a nők szülőképes koruk végéig házasságban élnek, ezért is közelíthet egymáshoz a két születési átlag.

Bár az átlagok torzítanak, elsimítják az egyes családok közti demográfiai eltéréseket, de a tendenciák feltárásában fontos szerepük van. A következőkben a termékenységi fejezet lezárásaként a leggyakoribb születésszámokat, középértékeket vetjük össze korszakonként.

11. Születési átlagok az óriszentpéteri ref. közösségben, 1784–1859

Időszak	Házassági kor	Modus	Medián	Átlagos gyerekszám
1784–	15–19	5	4	3,66
–1799	20–24	3	3	3,6
1800–	15–19	2	4	4,63
–1819	20–24	3	3,5	4
1820–	15–19	2	2,5	3,85
–1839	20–24	3	3	4,31
1840–	15–19	2	3	3,48
–1859	20–24	3	3	3,07

A 15–19 éves korban házasodottakat érdemes megfigyelni, hiszen a másik csoportba jóval kevesebb házaspár tartozik, mint arról már szó volt. Az első modus érték jelzi, hogy a századvégen még gyakori volt az ötgyerekes születési arány, de a következő korszakok leggyakoribb születésszáma a kettő már. A medián értéke is csökken a kohorszokat összevetve, ami szintén jelzi a kevesebb születés tendenciáját. De kiemelkedő születésszámot minden időszakban találunk. 1784–1799 között 9 családnak születik hatnál több gyereke, 1800–1819 között 10, 1820–1839 között 9, 1840–1859 között viszont már csak 1 családnak születik legalább hét gyermeke. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a 19. század közepéig mindig voltak olyan családok, amelyek nem alkalmaztak születéskorlátozást, bár ez összefüggésben állhatott a magas csecsemő- és gyermekhalandósággal is. Viszont a század közepén úgy tűnik általánossá lett a születésszabályozás a református közösségben, így 1840 után csak egy sokgyermekes családot találtunk, bár ott 11 gyerek született.

A fejezet összefoglalásaként azt lehet elmondani, hogy országos viszonylatban a kis termékenyséű közösségek közé tartozik az óriszentpéteri; az ormán-sági és a sárközi településekkel mutatva párhuzamot. A születéskorlátozás már a 18. század végén jelen van a községben, bár kezdetét az anyakönyvi adatok alapján nem tudtuk megállapítani. A 19. század elején kis mértékű növekedés figyelhető meg, de ez azzal is magyarázható, hogy ekkortól pontosabb az anyakönyvezés és a születéseket jobban rögzítik. A családok nagy százalékban születéskorlátozók, azaz általában 3–4 gyereket vállalnak, amelyből 1–2 éri meg a

felnőtt kort⁶⁵. A század közepére általánossá válik a születéskorlátozás, a szabadságharc utáni években már az egykezés is gyakorivá lesz, az átlagos születésszám családonként három gyerekre esik vissza.

4. Házasságkötések

A következőkben az őriszentpéteri reformátusok házassági szokásait vizsgáljuk meg. A 3. táblázat adatai a házasságkötések számának alakulását is mutatják. Az első teljes évtizedben 100 feletti, kiugróan magas a házasságkötések száma. Ezt két tényezővel is magyarázhatjuk. Az 1780-as évek ismert adatai 1784-ben és 1788-ban is igen magas halálozási arányt mutatnak, az ekkor elmaradt házasságokat a 90-es években pótolhatták és a születésszám megugrása mutatja, hogy a több házasság több születéssel is járt. A másik ok az lehet, hogy 1783-tól lehetett újra templom és gyülekezeti élet Óriszentpéteren, addig a becsvölgye-kustánszegi⁶⁶ anyaegyházig kellett eljutniuk, ha református egyházi szertartáson kívántak részt venni⁶⁷. Miután 1783-tól Óriszentpéter újra anyaegyház lett, jóval könnyebbé vált a híveknek vallási életük gyakorlása, illetve a különböző egyházi események, mint például az egyházi esküvő megtartása is. Tehát ez is magyarázhatja a magas házassági arányt a század utolsó éveiben. Ezután csökkenő tendenciát figyelhetünk meg, egyre kevesebb házasságot kötnek. Azért két kivétel is akad: az 1830-as, illetve az 1870-es évtized, mely a megelőző és következő évekhez képest magasabb házasságú esztendőket mutat. Ennek okát nehéz megállapítani, talán összefüggésben lehet azzal, hogy 1832-ben és 1854-ben nagyon sok halálozás történt és a népesség pótlása miatt emelkedik a 30-as években, illetve a 60–70-es években a házasságok aránya, bár a 70-es évekre ez a magyarázat már nem tűnik teljesen megfelelőnek, hiszen hiába kötnek sokan házasságot, a gyerekszám és ezzel együtt a reformátusok száma alig emelkedik 1870 után.

A születésszabályozás nyugat-európai példája leegyszerűsítve a következő: a fiatal férfiak biztos egzisztencia megteremtése után későn – akár harminc esztendőskor után – kötnek házasságot a már szintén a húszas éveik derekán járó, vagy idősebb nőkkel⁶⁸. John Hajnal szerint ez a minta a Trieszt – Szentpétersvár vonaltól nyugatra érvényes, ahogy ebben a sávban az életük végéig házasságon kívül élők száma is magas. A vonaltól keletre a házasságok hamar

⁶⁵ Erről részletesebben a halálozásról szóló fejezetben.

⁶⁶ Göcseji falvak.

⁶⁷ Pataky 1990. 39–41.

⁶⁸ Ezt számos európai családrekonstrukció alátámasztja, melyről beszámol Andorka Rudolf számos tanulmányában, például – Andorka 2001. 101–102., illetve konkrét falu példáját ld.: Wrightson – Levine 1979. 43–72., ill. Wrigley 1973. 81–86.

köttetnek, a férfiak húszas éveik közepén, a nők 20 éves koruk előtt megházasodnak és szinte mindenki házasságot köt, aki fizikailag és szellemileg alkalmas erre⁶⁹. Magyarország a két zóna határán kerül el, a régiók házassági szokásait kutatva Faragó Tamás három markáns csoportot állapított meg a 18. század végére, korszakunk kezdetére vonatkozóan. Az első, az ún. korai házassodású zóna, ahol a lányok 18–19 évesen házasodnak, ilyen a Kárpátalja, a Palócföld és a dél-magyarországi területek. A második zónába a Szepesség és a nyugati országhatár vidéke tartozik, ezekben a nők 21–22 éves korukban házasodnak. Végül van egy harmadik csoport is, ahol 23–24 éves kori házassodás fordul elő, ez néhány városra jellemző. A férfiak átlagosan kettő évvel idősebben kötnek házasságot a nőknél⁷⁰. Ez az 1777. évi lélekösszeírás adatait tükrözi és természetesen a tendenciák kijelölését szolgálja. A fenti elméletek tükrében nézzük meg, mi a helyzet Óriszentpéteren.

12. Az első házasságkötés életkorának változása az óriszentpéteri ref. közösségben, 1784–1895

Évtized (átlagok)	Menyasszony életkora		Völegény életkora	
	megadott kor	számított kor	megadott kor	számított kor
1784–1789	17,22	19,64	24,85	27
1790–1799	16,83	19,23	24,62	25,52
1800–1809		18,60		24,85
1810–1819		19,98		24,59
1820–1829		18,29		25,03
1830–1839		18,39		25,74
1840–1849		18,79		24,87
1850–1859	19,75	19,62	28,14	25,16
1860–1869	21,07		27,85	
1870–1879	22,80		28,06	
1880–1889	20,81		28,14	
1890–1895		23,48		29,84
Összesen	19,75	19,56	26,94	25,84

Ha a 18. század végi adatokat vesszük, de ez a 19. század 60-as éveig is igaz, Óriszentpéteren a reformátusok házasságkötései megfelelnek a Hajnal-féle keleti mintának, azaz a nők 20 éves koruk alatt kötnek a házasságot, a férfiak pedig 20-as éveik közepén. A Faragó-féle regionális felosztás szerint a falu

⁶⁹ A Hajnal-modellnek és a nyugat-európai házassági mintának az ismertetése minden családrekonstrukciós munkában szerepel, említése közhelyszámba megy, ezért külön hivatkozást nem közlök. A felhasznált munkákat ld. az Irodalomjegyzékben.

⁷⁰ Faragó 1999. 55.

adatai a dél-magyarországi területekkel mutatnak azonosságot, nem a nyugati vidékekkel. Azt azonban le kell szögezni, hogy Faragó is főképp az osztrák hatásnak tulajdonítja a magasabb házassági életkorokat a nyugati országhatáron⁷¹, az Őrségben nincs a nőknél magas házassági kor, de arra sincs adatunk, hogy lett volna bármiféle osztrák-német hatás. Magyarán az Őrséget elhelyezkedése és sajátos történeti múltja miatt amúgy sem lehet összevetni a tőle északabbra elterülő, Bécs hatását jobban tükröző vidékekkel, így adataink nem cáfolják Faragó elméletét, hanem csupán kiegészítik azt. Az országos átlagban kétévnyi férfi-nő közti korkülönbség azonban lényegesen nagyobb, hat-hét év a településen. Összevetve a számokat más magyar családrekonstrukciók eredményeivel, Őriszentpéter adatai teljesen hasonlóak a másik Őrségi falu, Kerkáskápolna házassági adataihoz, míg más falvakkal nem mutatnak ilyen hasonlóságot. Ugyanis a szintén születéskorlátozó ormánsági és sárközi falvakkal összevetve, bár a nők házassági életkora egybeesik az ottanival, a férfiak községünkben körülbelül két évvel idősebben házasodtak a dél-magyarországi mintához képest.

13. Az első házasságkötések összehasonlító táblázata

Település	Időszak	Férfiak	Nők	Átlagos korkülönbség	Vallás
		házassági életkora			
Vajszló +	1790–1819	23,5	19,7	3,8	ref.
Besence	1820–1849	22,4	19,7	2,7	ref.
Alsónyék +	1790–1819	21,2	19,6	1,6	ref.
Sárpilis	1820–1849	22,1	18,8	3,3	ref.
Kerkáskápolna	1806–1849	24,9	19,1	5,8	ref.
Pócsmegyer	1790–1819	24,1	22,4	1,7	ref.
	1820–1849	24,8	23,3	1,5	
Bük	1790–1819	28,5	20,2	8,3	ev.
	1820–1849	26	21,9	4,1	
Felsővadász	1788–1819		23,3		g. keleti
	1820–1849	23,5	20,9	2,6	g. kat.
Bána	1799–1819	23,4	21,3	2,1	r. kat.
	1820–1849	24,8	20,6	4,2	
Őriszentpéter	1790–1819	25	19,3	5,7	ref.
	1820–1849	25,2	18,5	6,7	

A táblázat és a megelőző adatok alapján az őriszentpéteri (és kerkáskápolnai) adatok nem azonosíthatók más magyar falvakéval, mert egyes elemek között lényeges eltérés van. A legtöbb hasonlóságot az ormánsági és

⁷¹ Uo.

sárközi adatokkal találunk: mindhárom térség vizsgált települése születéskorlátozó valószínűleg már a 18. század végétől; ugyanakkor alacsony a nők házasságkötési életkora, 20 év alatti. Viszont a két őrségi településen magasabb életkorban házasodnak a férfiak és nagyobb a törvénytelen születések száma. Más településeken – némileg leegyszerűsítve a dolgot az eddigi megfigyeléseit –, ahol hasonló korban házasodnak a férfiak, ott a nők idősebben mennek férjhez és több gyermekük születik. A két őrségi falu adatai tehát a többi közösségtől eltérő demográfiai viselkedést és házasodási szokást mutatnak.

További következtetések levonása előtt célszerű más elemzéseket is elvégezni a házassági adatokon. A házasságkötési életkorok változtak korszakunkban, és ez a változás lényegében egybeesik a termékenységben bekövetkezett változással. Mint azt a 14. táblázat számai mutatják, 1784–1859 között lényegi változás nincs, a házasodási életkorok stabil, két érték körüli ingadozást mutatnak. A férfiak 24 – 26, a nők 18 – 20 éves korukban kötnek leginkább házasságot⁷², a leggyakoribb életkor férfiakkal 24, a lányokkal 18 év ebben az intervallumban. A medián értékei is 24–25, illetve 18–19 év közötti középvértékeket mutatnak.

14. Az első házasságkötések és az özvegyek házasodási korának modus- és mediánértékei

Időszak	Modus férfiak		Modus nők		Medián férfiak		Medián nők	
	1. ház.	özv.	1. ház.	özv.	1. ház.	özv.	1. ház.	özv.
1784–1789	24	24	20	20	26	26,5	20	20
1790–1799	25	24	20	20	25	26	18	18
1800–1809	20	22	18	18	24	25	18	18,5
1810–1819	24	24	19	19	24	24	19	19
1820–1829	25	25	18	18	25	25	18	18
1830–1839	24	24	17	17	24	25	18	19
1840–1849	22	22	18	18	24	25	18	19
1850–1859	26	29	17	17	26	27	19	19

1850-től azonban megfigyelhető a házasságkötési életkorok emelkedése (ld. 12. táblázat). Azonban ez az emelkedés nem biztos, hogy valóban olyan mértékű volt, mint azt a tábla adatai jelzik. Ennek bemutatására a bevallott és a számított házasodási életkorok összehasonlítása derített fényt. A bevallott és számított életkorokat csak 1784–1792, illetve 1852–1860 között tudtuk vizsgálni, mivel 1792–1852 között a lelkészek nem anyakönyvezték a házasodási korokat. Megfigyelhető a 18. század végi adatoknál, hogy több mint két évvel kevesebb

⁷² Első házasságkötés értendő alatta.

a megadott kor értéke a számítottnál. Ebből túlzott következtetéseket nem lehet levonni, mivel a számított adatok erre a periódusra csak a halotti anyakönyv információi alapján készülhettek, és ez nem a legpontosabb forrás az életkorok tekintetében; emellett a nyolc éves intervallum sem túl hosszú időszak. Azonban feltételezhetjük, hogy korábban házasodtak a századvégen, mint a 19. század következő évtizedeiben, de ez csak hipotézis. Az 1852–1860 közötti időszak épp az ellenkezőjét mutatja a fentieknek. Míg a nőknél a két érték egybeesik, addig a férfiaknál három évvel magasabb a bevallott életkor a számítottnál. Ez azért érdekes, mert a számított életkorok ekkor már a születési anyakönyvek adatai alapján készültek, vagyis az értékek pontosak. A nyolc éves intervallum itt is túl rövid érdemi következtetés levonásához, de az adat utalhat arra, hogy volt a közösségben egy olyan norma, amely 28 év körüli házasodást írt elő a férfiak számára, vagy olyan feltételt szabtak a nősülőknek, melynek csak későbbi életkorban tudtak megfelelni⁷³ (saját ház, önálló egzisztencia, stb.). Ha ezt az életkort nem akarták kivárni, akkor egyszerűen idősebbnek vallották magukat⁷⁴. Sajnos ezekre nincs bizonyítékunk, a családrekonstrukció 1895-ig való kiterjesztése adhat majd számot a feltételezés helyénvalóságáról⁷⁵. A fentiek tükrében 1860 után kevésbé tűnik reálisnak az addigi átlagnál három évvel magasabb házasodási kor. Ellenben az utolsó periódus 30 év körüli számított értéke azért azt jelzi, hogy az 1860 utáni évek valószínűleg mégis magasabb házasodási kort hoztak, ennek mértéke azonban jelen adatokból nem deríthető fel. Hasonló a helyzet a nőknél is, ahol az 1890–1895-ös 23,5 éves házasodás igen magasnak számít a korábbiakhoz képest. Az 1860–1890 közötti megadott értékek reálisnak tűnnek, nincs nagy váltás, csak lassú emelkedés, illetve ingadozás az életkorok tekintetében. Mindenesetre az 1850-es évektől jelentkező – vitatható mértékű – magasabb házasodási életkorok összefüggésbe hozhatók az ez idő tájt megfigyelhető, szembetűnően alacsony házasságtermékenységi aránnyal, azaz a század végén mintha érvényesülni látszana a nyugat-európai minta hatása, azaz a házasságkötési életkor eltolásával lerövidítik a termékenységi időszakot.

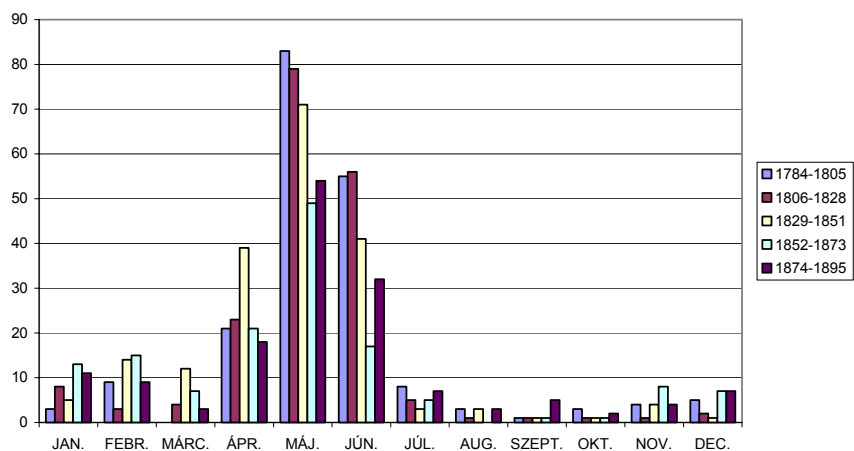
Mint a bevallott és a számított életkorok elemzésénél látható volt, a házasságkötések vizsgálata többször a mentalitás és a kultúra területét érinti. Ez a helyzet a házasságkötések havi ingadozásának elemzésekor is. Faragó Tamás

⁷³ Egy friss tanulmányban az 1868-ban bevezetett katonai törvénnyel is magyarázzák a magasabb férfi házasságkötési kort. Mivel 1868-tól 20 éves korban meg kellett kezdeni a katonai szolgálatot, ez azzal is járt, hogy a házasságot csak a katonai szolgálat után lehetett megkötni (igazolás is kellett erről), vagyis 24 év fölé emelkedett az átlagos házasságkötési kor. Elter 2002. 163.

⁷⁴ Azt nem lehetett megállapítani, hogy a lelkész adta-e meg az életkorokat, vagy elfogadta a bementett évek számát.

⁷⁵ A bevallott és számított életkor problematikájáról ld. Benda 2002. 90–92.

szerint – 1870-es évekbeli adatok alapján – három házassági csúcs figyelhető meg az országos házasságkötési átlagokat tekintve: egy január-februári, egy novemberi, illetve egy májusi csúcs. A reformátusokra nézve novembertől márciusig tartó kiugró házassági időszakot figyelt meg⁷⁶. Az óriszentpéteri adatok ettől merőben eltérnek:

V. Házassodások havi ingadozása 1784–1895

Mint az jól látszik, egészen 1895-ig dominánsan májusban kötik a legtöbb házasságot, ezt követi a júniusi házassodási csúcs, már jóval kevesebb házassággal, majd április a harmadik legtöbb házasságkötést adó hónap. A többi hónap messze elmarad ezektől. Annyi változás figyelhető meg az időszakok elemzése után, hogy a 19. század közepén – két periódusban is – április megközelíti a júniusi házassági számokat, 1852–73 között el is hagyja azokat. 1852 után megnő a január-februári házasságkötések száma is, de ezek továbbra sem képviselnek jelentős arányt. Ezek az adatok sem az országos átlagnak, sem a reformátusok házasságkötési átlagainak nem felelnek meg, vagyis egy sajátos, helyi szokással állunk szemben. Mi lehet az oka az áprilistól júniusig tartó, az egész korszakon végighúzódó házassodási csúcsonak? A termékenység nem befolyásolhatja a házasságkötés havának kiválasztását, hiszen mint az intervallumok vizsgálatakor (7. táblázat) kiderült, az első gyermek a házasságkötés után átlagosan két évvel érkezett. Az egykorú forrás, Zakál György leírása sem számol

⁷⁶ Faragó 1999. 46.

be a házasságkötési hónapokról, csupán annyit közöl, hogy több napos, hosszú lakodalmat volt szokás az Őrségben tartani, rengeteg résztvevővel⁷⁷. Dömötör Sándor amúgy jelentékeny néprajzi leírása sem ad elegendő támpontot a kérdés megválaszolására⁷⁸. A válasz megadásához mikrotörténeti, illetve történeti antropológiai mélyvizsgálatok⁷⁹ szükségesek, ezek képezik majd a kutatás későbbi fázisának alapját. Egyelőre csak feltételezésekkel élhetünk. A nagy nyári munkák előtti házasodási csúcs utalhat arra, hogy a házassággal új munkaerő – legyen az akár férfi, akár nő – érkezik a családba. Vagyis a házassággal az évi legnagyobb munkák megkönnyítését kívánták volna elérni hipotézisünk szerint⁸⁰. Másrészt a tavaszi, kora nyári időpontok kedveztek a nagy, szabadtéri lakodalmaknak, amelyek a néprajzi leírások szerint általános szokásnak mondhatók az Őrségben. A közösség szokásainak mélyebb feltárása segíthet a kérdés további, pontosabb megválaszolásában.

Eddig az első házasodókkal foglalkoztunk, azonban a házasságok bizonyos részét özvegyek kötik. A 15. táblázat adatai az özvegyházasságok részarányát mutatják. Az értékek magasnak tűnnek: 1784–1895 között a házasságok 30%-ában az egyik fél özvegy volt⁸¹. Ezek közül is az 1800–1809-es, illetve az 1830–1839-es kohorszban az özvegyházasságok majdhogynem az összes házasság felét teszik ki. Az arányokat megfigyelve azt mondhatjuk, hogy az özvegyen maradtak közül, a férfiak házasodnak nagyobb számban újra (56,3% az arány a javukra az összes özvegyházasságot tekintve).

⁷⁷ Zakál 2002. 51–67.

⁷⁸ A házasodási szokásokról ld. Dömötör 1987. 119–127.

⁷⁹ A mikrotörténelem és a történeti antropológia ma már hazánkban is egyre több kutatót vonz, egyre több ismertetés lát róluk napvilágot – ld. Szijártó 2000, illetve Sebők 2000.

⁸⁰ Hasonló következtetésre jut Kós Károly nyomán Elter András is: Elter 2002. 151.

⁸¹ Bár Dunabogdányban is hasonló értékeket találunk – Elter 2002. 165.

15. Az özvegyházasságok aránya az összes házasságkötés tekintetében az óriszentpéteri ref. közösségben, 1784–1895

Időszak	Házasságok	Özvegyházasságok		Özvegyházasságok	
	(összes)	(férfiak)	(nők)	(összes)	(összes ház. %ában)
1784–1789	47	7	6	13	27,66
1790–1799	109	21	12	33	30,28
1800–1809	81	23	14	37	45,68
1810–1819	78	15	10	25	32,05
1820–1829	75	8	6	14	18,67
1830–1839	95	21	26	47	49,47
1840–1849	81	15	14	29	35,8
1850–1859	53	12	7	19	35,85
1860–1869	69	9	5	14	20,29
1870–1879	87	7	10	17	19,54
1870–1879	87	7	10	17	19,54
1880–1889	59	4	1	5	8,47
1890–1895	39	6	4	10	25,64
Összesen	873	148	115	263	30,13

Az 1784–1859 között kötött özvegyházasságokat a családrekonstrukció segítségével alaposabb elemzések alá vethetjük. 217 özvegy kötött ebben az időszakban házasságot, 122 férfi és 95 nő. A 16. táblázat azt mutatja meg, milyen családi állapotú párokat választottak maguknak házastársul. Láthatjuk, hogy az özvegy férfiak majd 60%-os mértékben hajadont választanak házastársul, míg az özvegy nők kevesebb, mint 40%-a megy addig nőtlen férfihoz feleségül. Ez jelzi az özvegy nők hátrányosabb helyzetét az újránházasodási esélyeket illetően. A következő táblázatban azt lehet megfigyelni, hogy az adott korban özvegyen maradtak közül hányan kötnek újra házasságot, illetve hányan maradnak özvegyek.

16. Özvegyházasságok családi állapot szerinti bontásban az óriszentpéteri ref. közösségben, 1784–1859

Férfi/nő	Özvegy	Hajadon	Nem ismert	Összesen
Özvegy	48	71	3	122
Nőtlen	37			
Nem ismert	10			
Összesen	95			

17. Az özvegyházasságok a házastárs családi állapotának szemszögéből,
1784–1859

Életkor az özvegyé váláskor	Férfiak		Nők	
	új házasságot kötnek	nem házasodnak újra	új házasságot kötnek	nem házasodnak újra
< 19 év			4	0
20–29	6	0	24	2
30–39	18	3	24	13
40–49	20	10	15	40
50 <	13	54	1	69
Összesen	57	67	64	124

19 éves korban elvértve házasodtak férfiak, így természetesen özvegyel sem találkozunk, míg a lányok közül, aki ebben az életszakaszban megözvegyült, az nemsokára újránházasodott. A 20–29 éves korokban megözvegyültek mindkét nemnél szinte kivétel nélkül újránházasodtak. A 30–39 éves korban házastársukat elvesztett emberek közül a férfiak jelentős többsége újránházasodott, a nők esetében 65%-os a házassági arány ebben a periódusban. 40–49 éves korban a férfiak kétharmada újránházasodott, a nőknek azonban már csak 27%-a ment férjhez újra. 50 éves kor felett a nők már nem házasodtak újra, a férfiak esetében is lecsökken az arány 20%-ra. Az összegző átlag szerint az özvegy férfiak 46%-a, míg az özvegy nők 34%-a házasodott újra. Természetesen ez az átlag az idősen özvegyé vált emberek adatait is tartalmazza, ezért az újránházasodási arányt célszerűbb az 50 év felett megözvegyültek kihagyásával kiszámítani. A 15–49 éves korok között özvegyé vált férfiak 77%-a, a nők 55%-a házasodott újból. Magyarán a férfiaknak, ha 50 éves koruk előtt özvegyé váltak, több mint háromnegyedük újránházasodott, ami összevetve más családrekonstrukciókkal, nem egyedi jelenség. A gyerekek felnevelése, a ház körüli munkák, az ellátás biztosítása szükségessé tette, hogy az özvegy férfiak jelentős többsége asszonyt hozzon a házhoz⁸². A nők 30 éves korukig szintén nagy többségben újra férjhez mennek, de a 40 éves koráig megözvegyültek kétharmada is újránházasodott. 40 év felett egyre ritkább, 50 év felett pedig kivételes az özvegyasszonyok újránházasodása. Az özvegyek újránházasodásánál érdemes megfigyelni, hogy a házastárs halála után, mennyi idő múlva történik az új házasság. Ezt mutatja a 18. táblázat.

⁸² Az özvegyek újránházasodási szokásairól Benda Gyula ír részletesen Keszthely társadalmát bemutató doktori disszertációjában. Ld. Benda 2002. 96–98.

18. Az özvegyé válás és az újránházasodás között eltelt idő (1784–1859)

Életkor	1 hónapon belül		1–3 hónap alatt		1 év alatt		1–3 év között		3 év után	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
< 19 év	0	0	0		0	2	0	1	0	0
20–29	0	0	3	2	1	1	0	10	0	2
30–39	1	0	3	0	7	5	3	9	0	3
40–49	0	0	8	0	3	1	3	6	1	4
50 <	0	0	4	0	1	0	3	0	0	1
Nem ismert	0	0	0	0	3	3	1	3	0	7
Összesen	1	0	18	2	15	12	10	29	1	17

Sajnálatos módon, erről rendelkezünk a legkevesebb adattal, ugyanis az özvegyek jelentős része máshol házasodott, így róluk nincs információnk, ahogy az Óriszentpéteren házasodott, de máshol letelepedett özvegyeket sem tudtuk nyomon követni. Azért néhány következtetést le lehet ebből az adatmennyiségből is vonni. Tendenciaként értékelhető, hogy a házastárs elvesztése után rövid időn belül (1–3 hónap) inkább csak a férfiak kötnek házasságot, a nők kevésbé. A 3 hónap eltelte után kiegyenlítődnek az arányok, a megözvegyülés utáni egy éven belül közel ugyanannyi férfi és nő házasodik újból. Az egy évnél hosszabb idő utáni házasság azonban szinte csak a nőkre jellemző; 3 évvel az özvegyülés után pedig már csak kivételes esetben nősülnek újra a férfiak, a nőknél viszont számos példa van erre is. Az adatsor megerősíti azt a tendenciát, hogy az özvegyférfiak nem gyászolnak egész életükben, hanem döntő többségük új házasságot köt, mégpedig a legtöbben az özvegyülés utáni egy éven belül teszik ezt meg. A nők újránházasodásánál megfigyelhetjük, hogy a többség (76%) egy év eltelte után megy újból férjhez, illetve sokuk két, vagy három év után sem talál magának kérőt. De a 24%-os egy éven belüli újránházasodás sem elhanyagolható csoportot jelöl.

Az özvegyek házasodási szokásainak vizsgálata azt a célt szolgálta, hogy megállapítsa, mennyire volt szokás időszakunkban, hogy házasságban éljenek az emberek. Mint látható, aki megözvegyült, azok közül is a legtöbben újránházasodnak, vagyis fontos volt a kor embereinek a házasságban élés. Ennek gazdasági, gyermeknevelési okairól már volt korábban szó. A családlapokon szereplő házaspárok gyermekeinek életét végignézve szintén megállapítható, akinek a sorsa ismert előttünk, azoknak a döntő többsége megházasodik.

A házasságkötések elemzésének befejezéseként a házassági kapcsolatokat, az endogámia és exogámia nagyságát vizsgáljuk meg. Ennek eredménye esetleg megválaszolhatja a dolgozat elején feltett egyik kérdésünket, miszerint létezett-e az őrseiek között elzárkózás más, nem őrsegi falvaktól; van-e alapja ennek a feltételezésnek, és ha igen, akkor mi lehet ennek az elzárkózásnak a magyarázata. A kérdés megválaszolásához a házasulók származási helyét kell

megvizsgálni. A következő táblázatban egyrészt megfigyelhetjük az endogámia, azaz a helyi házasságok nagyságát az összes házassághoz viszonyítva; másrészt a falun túli, exogám házasságokat, melyeket őrsegi és nem-őrsegi bontásban is kiszámoltunk.

*19. Endogámia és exogámia az őriszentpéteri reformátusok körében,
1784–1859*

Évtized	Helyi párok	Helyi férfi nem helyi nő	Helyi nő nem helyi férfi	Egyéb	Összesen	Exogámia aránya
1784–1789	13	10	24	0	47	72,34
1790–1799	53	10	46	0	109	51,38
1800–1809	38	5	38	0	81	53,09
1810–1819	39	2	33	4	78	50
1820–1829	44	4	25	2	75	41,33
1830–1839	48	1	45	1	95	49,47
1840–1849	43	0	37	1	81	46,91
1850–1859	21	2	28	2	53	60,38
Összesen	299	34	276	10	619	50,9

Évtized	Helyi párok	Helyi férfi nem őrsegi nő	Nem őrsegi férfi helyi nő	Helyi férfi őrsegi nő	Őrsegi férfi helyi nő	Őrségen túli exogámia
1784–1789	13	0	5	10	19	10,64
1790–1799	53	3	7	7	39	9,17
1800–1809	38	0	8	5	30	9,88
1810–1819	39	1	10	1	23	14,1
1820–1829	44	2	4	2	21	8
1830–1839	48	0	6	1	39	6,32
1840–1849	43	0	5	0	32	6,17
1850–1859	21	1	8	1	20	16,98
Összesen	299	7	53	27	223	9,69

A táblázat felső részében a helybeliek egymás közti, illetve a más településről származókkal kötött házasságainak az aránya figyelhető meg korszakonként. Az első korszak fél évtizede torzítja az adatokat, de összességében azt lehet elmondani, hogy a házasságok fele helybeliek között kötött, a másik felénél pedig legalább az egyik fél nem helybeli volt. Az 1820-as években csökken az exogámia aránya, majd visszaáll az 50% körüli értékre, az 1850-es években viszont 60% fölé kerül. A családrekonstrukció kiterjesztése mutatja majd ki, hogy ez egy tendenciabeli változás kezdete volt, vagy csak ingadozásról van szó. Mivel Őriszentpéter közepes nagyságú falunak számítható, az exogámia mértéke átlagosnak mondható⁸³.

⁸³ Vö. Faragó 2000. 419.

Az őrségiek elzárkózásának szemléltetésére szolgál a tábla alsó része. Azok a házaspárok, ahol az egyik tag nem helybeli, ott tovább bontva a nem helybeli kategóriát, közöljük azt, hogy őrségi, vagy nem őrségi az illető. 1859-ig 44 településről⁸⁴ érkeztek házasodni Óriszentpéterre, zömmel férfiak⁸⁵; míg az Őrség, Óriszentpétert leszámítva, 17 faluból áll; ez azt jelzi, hogy az Őrség elzárkózása nem valós feltételezés. Az évtizedenkénti szóródás körülbelül azonos nagyságú évtizedes exogámia-arányt mutat. Azonban, ha jobban az adatok mögé nézünk, akkor azt kapjuk, hogy az Őrségen túli exogámia mértéke 10% alá esik. 60 ilyen jellegű házasság kötött, azaz minden tizedik házaspár egyik tagja az Őrségen kívül eső településről származott. Viszont adódik a kérdés, hogy nem azért házasodtak-e az őrségiekkel 90%-ban, mert ezek a falvak estek Óriszentpéterhez a legközelebb.

Az óriszentpéteri reformátusok házasodásaik legnagyobb részét a közvetlen szomszéd falvakkal bonyolították le (Szalafő 60, Senyeháza 28, Ispánk 27, Nagyrákos 24 házasság 1859-ig)⁸⁶. Ezek a falvak 5 km-es távolságon belül vannak. Az 5 és 10 km távolságban levő településekkel is intenzív az érintkezés, ezek jórészt az Őrség távolabbi falvait ölelik fel, általában 10 házasság körül szóródnak a házasodási értékek ezen falvakkal. Bár itt meg kell jegyezni, hogy az Óriszentpétértől majdhogynem azonos távolságra levő Kisrákos (őrségi) és Viszák (nem őrségi) falvakkal való kapcsolat mennyire eltérő; előbbiből 8, utóbbiból mindössze egy házasság származott. A déli területeken Magyarföld esetében figyelhetjük meg, hogy nem kötnek onnan házasságot, pedig az összes szomszédos őrségi településről igen. 10–15 km-es távolságban már csak nem-őrségi településeket találunk, Szentgyörgyvölgy és Alsószenterzsébet adatai utalnak intenzívebb házassági kapcsolatra településünkkel. 15–25 km között csak 1–2 faluval van kapcsolat, ezek a Hetés vidékén találhatóak. 25–30 km közötti távolság vizsgálatakor egy érdekességre bukkanhatunk, ugyanis a Göcsejből három nemesi faluból⁸⁷, Milej-, Barabás- és Vörösszegről származó házasodót találtunk.

Milyen következtetéseket vonhatunk le az adatokból? A házasságok jelentős részét, 85%-át a környező, 10 kilométeres körzetben fekvő településekkel bonyolították le. Az észak-, északnyugati területek sávja nagy erdőségekkel borított, ami megnehezíthette az azon túli falvakkal való érintkezést. Ez magyarázhatja, hogy az óriszentpéteriiek dél felé, az Őrség déli része és a Hetés északi vége felé építettek ki intenzívebb kapcsolatokat, mely sűrűbben lakott, inkább szántóföldes, síksági terület. A 10 km-es körzeten túl kötött 15%-os nagyságú

⁸⁴ A falvakat és az onnan érkezők számát ld. Mellékletben (I. táblázat).

⁸⁵ A korban szokás volt, hogy a menyasszony lakhelyén kötötték a házasságot, itt anyakönyvezték, majd a párok a vőlegény lakhelyére költöztek az esküvő után.

⁸⁶ Részletesebben a Mellékletben (I. táblázat).

⁸⁷ Benda Gyula szíves közlése.

házasodási arány szintén leginkább a Hetés falvaival való kapcsolatban, illetve a már említett göcseji településekkel jelentkezik. Szórványosan előfordul 30 km-nél távolabbról származó házaspár, de ez tendenciát nem jelez, kivételes esetként értékelhető.

Az adatokat böngészve fel lehet fedezni néhány érdekességet. Először is azt, hogy az Óriszentpétertől azonos távolságra fekvő falvak közül, szívesebben választják az őrségi faluból érkezőket házastársnak, erre példa Viszák és Magyarföld esete. A 10–15 km-es sávban szintén ezt mutatja, hogy Kerca, Szomoróc, Bükkalja 17 házaspárt ad, addig a szintén 10–12 km-re fekvő Ramocsa, Péntekfalu, Németfalu mindössze négy főt, illetve a Magyarszombatfa, Gödörháza, Velemér falucsoport is csak 8 személyt. Másodszorban érdemes a házassági kapcsolatok irányát megfigyelni. Egyértelműen dél felé kötnek házasságot az óriszentpéteri reformátusok, Hodostól kezdve Szentgyörgyvölgyön át Pusztaszentpéterrel bezárólag. Ennek lehetséges magyarázatát az északi rész nagy erdőségei, ritkábban lakott területei adhatják, de a 10–15 km-es körzetet megfigyelve látható, hogy ez a zóna már sűrűbben lakott az északi és keleti részekeken is, mégis inkább a déli területeken preferáltak. Ennek lehet oka az, hogy az északi területek a szentgotthárdi, illetve körmendi járáshoz tartoztak, a keletiek pedig Zala vármegyéhez; az Órség a szentgyörgyvölgyi területtel együtt külön járást alkotott. Azonban ez az idő folyamán többször változott, ezért ez a hipotézis nehezen igazolható. Valószínűbb a vallási eltérés, ugyanis a déli részek szinte teljesen reformátusok által lakott területek voltak, míg az északi, a Vendvidéktől kezdve Kondorfán át a Rába vidékéig tartó terület jobbára katolikus volt. A Kondorfával való nagyobb számú házasodás is a reformátusok között történt. A házassági anyakönyv alapján mondhatjuk, hogy 1860-ig kivételes esetként fordult csak elő katolikus vallású füllel való házasság. Egy másik megközelítésben értelmezhetjük a déli részek felé házasodást egyfajta menekülésként, a várható konfliktusok megelőzésként is⁸⁸. Ezen hipotézis szerint az óriszentpéteriek kerülni akarták a Batthyány-családdal és birtokaival a kapcsolatot, melynek Csákánydoroszló, illetve Körmeny volt a központja. Ez is egy érv lehet az észak felé való kapcsolatok hiányának magyarázatakor. A valós ok valószínűleg ezek együtteséből fakadhatott, akár más szempontokkal együtt. A harmadik jellegzetesség a göcseji falvakkal való kapcsolat. Ezek nemesek által lakott, református falvak voltak. A kapcsolat esetleg utalhat arra a felfogásra, hogy az őrségiek nemességgel, kiváltsággal bíróknak tartották magukat⁸⁹, ezért is szimpatizálhattak a nemesi református falvakkal, melyeknek megtelepedési formái (szegek) is hasonlítanak az őrségi szerekre. A kapcsolatfelvétel valószínűleg arra az időre nyúlik vissza,

⁸⁸ Az Órség és a Batthyányak évtizedes pereskedése, illetve az őrségiek jobbágyi szolgáltatásokat megtagadó álláspontja erre utal. Erről ld. Stahl 1974.

⁸⁹ Erről ld. Stahl, Papp hivatkozott cikkeit.

amikor is a becsvölgye-kustánszegi anyaegyházig kellett eljutniuk a református hívőknek egyházi szertartáson való részvételhez, ez az időszak 1732-től 1783-ig tartott⁹⁰.

Összefoglalásképp a következőket lehet elmondani. Az óriszentpéteri reformátusok az esetek döntő többségében azonos felekezetű, vagy legalábbis protestáns vallású emberekkel kötöttek házasságot⁹¹. A kapcsolatok vizsgálata szerint az exogám házasságok nagy részét a szomszédos falvakkal kötötték. A falutól azonos távolságra fekvő települések közül elsősorban azokat választották, melyek szintén reformátusok voltak; ahol a vallás megegyezett, ott előkeült az őrségi mentalitás és inkább az őrségi falvakból házasodtak⁹². A házasságok irányát elsősorban a vallás és a földrajzi megközelíthetőség jelölte ki, de a vallás volt az elsőbrendű kritérium. A folyó mint a házasodást segítő természeti tényező⁹³ a Kerka esetében igaznak tűnik, a Zala esetében biztosan nem. A település 1860-ig nem rendelkezett országos házassági kapcsolatokkal, a legtávolabbi házasság Pápa mellől érkezett⁹⁴. Az anyakönyvek elemzése szerint 1860–1895 között emelkedik a távolabbi településekről érkezők száma, de a pontos elemzés a családrekonstrukció folytatásával készül csak el. Az őrségi elzárkózás kérdését teljesen nem tudtuk az anyakönyvek alapján tisztázni. A göcseji kapcsolatok (és a köztes területtel való kapcsolat hiánya), valamint az egyes szomszédos őrségi, nem-őrségi falvak vizsgálata azt jelzi, hogy volt egy külön, őrségi mentalitás, ami érvényesült a házaspárok kiválasztásánál. De ezt túl szigorúan nem szabad értelmeznünk, mivel ehhez a jelen pillanatban nem rendelkezünk elegendő forrás ismeretével.

5. Halálozások

A halotti anyakönyvek adatai a legpontatlanabbak a három anyakönyvtípus közül⁹⁵. Emiatt a családrekonstrukció nem tud sokkal több információt adni a nem-nominatív vizsgálatokhoz képest⁹⁶. A következőkben a halálozások szezonálisát, a csecsemő- és gyermekhalandóság nagyságát, a halálozások korösszetételét, illetve a magas halálozással járó évek okait fogjuk megvizsgálni.

A halálozások száma az óriszentpéteri reformátusok között a következőképpen alakult korszakonként, nemek szerinti bontásban:

⁹⁰ Pataky 1990. 36–49.

⁹¹ Ezt nyugodtan nevezhetjük vallási endogámiának.

⁹² Egyedül a ma már Hodossal összekapcsolt Kapornakkal nem volt házassági kapcsolata a közösségnek.

⁹³ Más szerzőkre hivatkozva Elter 2002. 166.

⁹⁴ Borsosgyőrből.

⁹⁵ Erről ld. Mellékletet.

⁹⁶ Andorka 1988. 60., illetve Benda 2001. 239.

20. A halálozások száma, 1784–1895

Időszak	Férfiak	Nők	Összesen:
1784–1789	57	62	119
1790–1799	89	72	161
1800–1809	117	99	216
1810–1819	78	86	164
1820–1829	87	102	189
1830–1839	110	98	208
1840–1849	107	85	192
1850–1859	107	97	204
1860–1869	76	85	161
1870–1879	77	84	161
1880–1889	73	68	141
1890–1895	59	45	104
Összesen	1037	983	2020

Összehasonlítva a többi évtized halálozási számaival, magas halálozást mutat az első, csonka évtized. Ennek az 1784-es 40, illetve az 1788-as 30 halálozást hozó esztendő az okai. 1810-ig folyamatosan emelkedik a halálozások száma, ennek valószínűleg az egyik oka az egyre pontosabbá váló halotti anyakönyvezés. Másrészt ekkoriban is voltak kiemelkedő halálozással járó évek: így az 1798–1800, valamint az 1802–1804 közti esztendő. A következő évtizedben az 1790-es évek átlagára esik vissza a halálozás nagysága, majd folyamatos emelkedés után az 1830-as években újra megugrik a halálozások száma, ekkortájt 1832 nevezhető válságévnak. A következő két évtizedben szintén az évi húsz halálesetnyi értéken marad a mutató, továbbra is vannak kiugró halálozást hozó esztendő, ilyen az 1839–40-es, az 1848-as és az 1854–55-ös. Ezután eltűnnek a válságévek, csupán 1884-ben és 1895-ben kúszik 25 halálozás fölé az éves halandóság mértéke. Az évtizedek értékei is tükrözik ezt, folyamatosan csökken a halálozások száma az 1860-as évektől kezdődően. A nemek szerinti bontásban azt láthatjuk, hogy egyszer a férfiak, máskor a nők halálozási aránya magasabb évtizedenként, vagyis ingadozást tapasztalhatunk annak ellenére, hogy összességében több férfi hal meg a korszakban. Ez megfelel a nemek kiegyenlítődési tendenciájának, ugyanis – mint arról már volt szó – jóval több fiúgyermek jön a világra, mint leány. A következő összesített táblázatban a nemek megoszlásán túl, a bő húszéves kohorszok természetes szaporodását, illetve a halálozások változását figyelhetjük meg.

21. Születések és halálozások száma nemenkénti bontásban

Nemek	1784–1805		1806–1828		1829–1851		1852–1873		1874–1895		Összesen	
	szül.	hal.	szül.	hal.	szül.	hal.	szül.	hal.	szül.	hal.	szül.	hal.
Férfiak	261	227	258	189	312	250	227	202	180	169	1238	1037
Nők	249	204	250	208	257	215	202	199	162	157	1120	983
Összesen	510	431	508	397	569	465	429	401	342	326	2358	2020
Term. szap.	79		111		104		28		16		338	

Az összes kohorszon belül több fiúcsesemő születik, és az is tendencia, hogy több férfi hal meg korszakonként az 1806–1828-as kohorsz kivételével. 1784 és 1895 között korszakonként végig magasabb a születésszám, mint a halálozások száma, azonban az arányok 1851 után drasztikusan kiegyenlítődnek. Ez nem azt jelenti, hogy a halálozások száma nőtt meg, sőt ez is csökken az idő során. A születésszám hirtelen zuhanása okozza az utolsó két kohorsz kiegyenlítettőbb természetes szaporodási mutatóját. Összességében viszont 338 fővel többen születtek, mint haltak meg 111 év alatt az óriszentpéteri reformátusok között. A középső, 1829–1851 közti időszakban látványosan több a születések és a halálozások száma is, mint az összes többi csoportban. Valószínűleg azzal a jelenséggel állunk szemben, hogy a magasabb halálozású évek elvitték a gyerekszám-többletet, amit a következő években igyekeztek pótolni, több gyerek születésével. A nyugat-európai történeti demográfusok a demográfiai válság jelének szokták tekinteni azt, amikor különböző okokból (járvány, éhínség, háborúk) magas halálozást hozó esztendőkből a születések elmaradnak, a házasságkötéseket elhalasztják, majd egy-két éven belül pótolják tömegesen a házasságkötéseket és ezzel a születésszám is emelkedik. Azért demográfiai válság, mert egy-egy válságév hatására átalakulnak a házaspárok termékenységi szokásai, illetve felborul a házasságkötések megszokott rendje is⁹⁷. A táblázat adatait vizsgálva a 19. század közepéig visszatérőnek és jelenlevőnek tekinthetjük a faluban ezeket a demográfiai vagy halandósági válságokat.

Vizsgáljuk meg az egyes magas halálozást hozó esztendőket. Először is nézzük meg az egyes évtizedek egy évre kiszámított halálozási átlagaihoz képest, melyek a magas halandóságú esztendők. A 22. táblázat adataiból jól látható, hogy lényegében minden második év meghaladja az átlagos mértéket. Ez a számadat annyit jelez, hogy az átlag körül szóródnak az értékek, vagyis egyszer több, egyszer kevesebb a halálozás az átlagnál. De a mutató nem differenciál,

⁹⁷ A magyar történeti demográfia kevésbé foglalkozik a halandósági válságokkal. Kivételt Benda Gyula keszthelyi halandóságot vizsgáló munkája képez. Erről és a magyar történeti demográfia e téren való kritikájáról ld. Benda 2000. főként: 145–149.

nem jelzi, hogy voltak-e kiugróan magas halálozást hozó esztendőök. Ezért a pontosabb vizsgálathoz – némileg szubjektív módon – azokat az éveket választottuk ki, ahol az 1784–1895 közötti időszak összes halálozására kiszámított éves halálozási átlag legalább 1,5-szeresét meghaladó halandóságot találtunk⁹⁸. Ezzel a magasabb halálozási számot hozó évtizedek válságévei jobban megfigyelhetők. Harmadik összehasonlítási alapnak az előző évtized átlagaihoz viszonyított elmozdulást néztük meg. Benda Gyula az évtizedes átlagokhoz képest legalább két-, vagy többszörös nagyságú halálozási aránynál beszél halandósági válságról⁹⁹. Ilyen Óriszentpéteren csak egy volt 1784-ben, de ekkor még több egyházközség is a faluhoz tartozott, ezért egyes halottak esetében nem lehetett bizonyosan eldönteni, hogy hova valósiak, így ez némileg módosíthatja a számokat. Mindenesetre nyugat-európai mértékű halálozási válság nincs a faluban a vizsgált időszakban. A vizsgálat során elegendő idő hiányában nem volt módunk a Dupâquier-féle válság index-számítások elvégzésére, melyek a demográfiai válság különböző fokozatait jelölik ki bonyolultabb mutató segítségével¹⁰⁰.

*22. Magas halálozással járó évek vizsgálata az óriszentpéteri
ref. halotti anyakönyv alapján*

Időszak	Évtizedes halálozások átlagai	Magas halandóságú évek száma	Előző évtized átlagához képest kiugró évek száma	Átlagos halálozási arány 1,5-szeresét elérő évek
1784–1789	19,83	2		1784, 1788
1790–1799	16,1	4	3	1798, 1799
1800–1809	21,6	6	6	1802, 1804
1810–1819	16,4	5	1	
1820–1829	18,9	5	6	1828
1830–1839	20,8	5	6	1832, 1837
1840–1849	19,2	4	4	1840, 1848
1850–1859	20,4	4	5	1854, 1855
1860–1869	16,1	4	1	
1870–1879	16,1	5	5	
1880–1889	14,1	4	2	1884
1890–1895	17,33	2	5	

⁹⁸ Ez az arány 18,04 halálozás/év, ennek 1,5-szerese: 27,05 halálozás/év átlagos halandósági arányt jelöl.

⁹⁹ Benda 2000. 149.

¹⁰⁰ A módszer ismertetését és gyakorlati alkalmazását ld. Benda 2000. 152–153.

Az előző évtized átlagához képest történő elmozdulás jól mutatja a válságosabb évtizedek váltakozásait. De az átlag maga nem jelzi, hogy az 1850-es évek végétől váltás lenne a falu halandósági mutatóiban. A 112 év átlagos halálozási számához viszonyított felugrás vizsgálata, már leszűkítette a válságos évek körét. Mindamellet ez a mutató sem lehet teljesen megbízható, hiszen az 1860-as években az alacsonyabb átlagos halandósághoz képest felugró értékekkel nem számol, de ez jelzi is, hogy ekkor már nincsenek igazi válságévek, az 1884-es (és némiképp az 1895-ös) esztendő leszámítva. Kiugróan magas halálozást hozó esztendő nem volt, így a Dupâquier-féle erős válságnak a faluban nincs nyoma. Most vizsgáljuk meg az egyes kiugróan magas mortalitást hozó éveket. Az első évtizedek anyakönyvi bejegyzései csak elszórtan tüntetnek fel halálokokat, így csak feltevésekkel lehet élni, mi okozta a sok halálesetet. 1784-ben a 40 halálesetből 30 halálozás a húsz évnél fiatalabbakat, zömmel az öt éven aluliakat érte, így mindenképpen egy járvány tombolására kell gyanakodnunk, valószínűleg a himlőére¹⁰¹. 1788-ban hasonlóan magas a fiatalok halottak aránya, szintén járvány okozhatta a magas halálozási számot. 1798-ban néhány esetben himlőt írt be a lelkész halálokként, de valószínűsíthetjük a fiatalok újfent magasabb halálozási aránya miatt, hogy nemcsak néhány embert érintett a himlő pusztítása. 1799–1800 között patécs¹⁰², himlő is előfordul a halálokok között. A hosszú, 1797–1800 között elhúzódó magas halandóság összefüggésben lehet az éhínséggel is, ugyanis a források nyomán a szakirodalom a 18. század utolsó éveivel és a 19. század elejével kapcsolatban országos aszályról beszél¹⁰³. Ez éhezéssel és legyengült szervezettel járhatott együtt, az emberek emiatt könnyebben váltak a járványok martalékává. Erről azonban az Őrség kapcsán pontos információink nincsenek. 1802–05 között újabb válságos periódust figyelhetünk meg. Az 1804 körüli válság országosan is jellemző, szintén az aszály és a járványok együttes támadása lehet a magyarázat. 1809 után húsz nyugodtabb év következett, majd az országos átlaggal együtt 1828-ban Óriszentpéteren is megnőtt a halálozások száma¹⁰⁴, melyet a faluban verhas-járvány okozott az anyakönyvi bejegyzés szerint. 1831–33 között, főleg 1832-ben újra felugrik a halálozási szám, ennek oka himlőjárvány volt. Az 1831-es kolera hatását nem lehet megállapítani, ilyen anyakönyvi bejegyzés az 1854-es halálozási csúcsnál sincs, de az időbeli egybeesés, illetve a magas felnőtt halálozás, utalhat a kolera pusztítására is¹⁰⁵. 1840-ben tüdővész-, 1848-ban

¹⁰¹ Országos vörhenyjárványról szólnak a források 1783-ban. Benda 2000. 155.

¹⁰² Patécs = kiütéses hagymáz, azaz lázzal járó betegség. Magyary-Kossa 1929. 306. p

¹⁰³ „1794–96-os aszályos évek” – Uo. ill. a válságévekről ld.: Dobszay-Fónagy 1998. 57–125.

¹⁰⁴ Sem az 1815-ös kolerának, sem az 1816-os országos aszálynak nincs rendkívüli halálozási számot hozó hatása a faluban.

¹⁰⁵ A kolerról Andorka 2001. 310–314., 317.

vöröshimlő-járvány tarolt a faluban a halálokok tanúsága szerint¹⁰⁶. 1854–55-ben a fiatalabbakat vérhas tizedelte, a felnőtteket különböző betegségek, amelyek akár a kolera tüneteit is jelezhetik, de ezt nem lehet biztosan állítani¹⁰⁷. 1884-ben torokgyík okozta a gyerekek magas halálozási arányát. Az 1866-os, illetve 1873-as kolerajárvány idején nem tapasztaltunk kiemelkedő arányú halálozást az egyházközségben.

Összességében azt mondhatjuk, hogy 1855-ig gyakori volt a falu számára válsággal felérő magas halálozás, mely 1855 után lényegesen megritkult. A vérhas, himlő, torokgyík főleg a 10 év alattiak halálozását emelte. Az egyes felnőtteket sújtó betegségeket nem mindig sikerült beazonosítani¹⁰⁸, így nem zárhatjuk ki az országos kolerajárványok idején felbukkanó kolerát sem. Azonban az átlagos halálozást többszörösen meghaladó, nyugat-európai típusú demográfiai válság nincs jelen a faluban.

Azokra az évekre nézve, ahol nem szerepelnek a halálokok az anyakönyvben, segítséget jelenthet a halálozások szezonálisának vizsgálata. A decembertől májusig tartó félév viszi el a halálozások döntő többségét. A legtöbben márciusban és áprilisban halnak meg, de a három téli hónap is jelentős halálozással járt. Ez más vizsgálatok eredményeivel is egybeesik¹⁰⁹, vagyis a járványok számára legalkalmasabb őszi végi, téli, tavaszi időszakban halnak meg a legtöbben¹¹⁰, amikor már kevesebb a gabona a raktárban, legyengültebb az emberek szervezete.

A következőkben a halottak korösszetételét vizsgáljuk meg, azaz melyik életszakaszban haltak meg a legtöbben az egyes időszakokban. Az 1784–1895 közötti periódust hat szakaszra bontva vizsgáljuk. A 23. táblázat adatai egyrészt árnyalják a férfiak-nők halálozási statisztikáját, mivel még világosabban látszik, hogy a férfiaknál az 1840–59-es periódus hozta a legmagasabb halandóságot; míg a nőknél a megelőző korszak. Az összes halálozás eredménye (2002) azt mutatja, hogy 18 esetben egyáltalán nem sikerült a halott életkorát megállapítani.

¹⁰⁶ Az 1846-os országos aszály és az azt követő éhínség ekkor sem jelentkezett Óriszentpéteren magas halandósággal.

¹⁰⁷ Gyakori halálok volt a sinylődözés, vízibetegség, szegezés ebben az időszakban. Ezek közül a sinylődözés talán a hosszas betegségre utal, de a „hosszas betegség” bejegyzés is gyakran szerepel. A halálokok részletesebb vizsgálatára, az egyes lelkészek bejegyzéseinek összevetésére jelen dolgozat nem vállalkozhatott.

¹⁰⁸ A halálokok azonosításánál Magyary-Kossa Gyula munkáját használtuk fel (Magyary-Kossa 1929).

¹⁰⁹ Vö. Benda 2000. 137.

¹¹⁰ A korosztályok szerinti halálozási szezonális vizsgálata meghaladta a dolgozat kereteit.

23. A halottak korösszetétele az óriszentpéteri ref. közösségben 1784–1895

Halottak korösszetétele	1784-1799			1800-1819			1820-1839			1840-1859		
	F%	N%	Ö%	F%	N%	Ö%	F%	N%	Ö%	F%	N%	Ö%
0 éves	17,6	21,1	19,3	22,7	12,8	17,7	24,5	20,5	22,5	19,8	16,6	18,2
1-4 éves	14,8	23,3	19,0	11,3	16,7	14,0	12,8	12,5	12,6	15,6	11,0	13,3
5-19 éves	21,1	18,0	19,6	19,1	18,9	19,0	9,2	14,5	11,8	9,9	9,9	9,9
20-29 éves	5,6	6,0	5,8	7,2	5,6	6,4	3,1	4,5	3,8	3,8	2,2	3,0
30-39 éves	4,2	6,8	5,5	3,1	9,4	6,3	10,2	9,0	9,6	6,6	8,3	7,4
40-49 éves	11,3	3,0	7,1	7,7	8,9	8,3	7,7	7,0	7,3	11,8	7,7	9,8
50-59 éves	6,3	11,3	8,8	12,9	9,4	11,2	12,2	10,0	11,1	7,5	17,1	12,3
60-69 éves	12,0	6,8	9,4	5,7	10,0	7,8	9,7	10,5	10,1	16,0	14,9	15,5
70év +	7,0	3,8	5,4	10,3	8,3	9,3	10,7	11,5	11,1	9,0	12,2	10,6
Össz.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	142	133	275	194	180	374	196	200	396	212	181	393

	1860-1879			1880-1895			Össz. 1784- 1839	Össz. 1840- 1895	Össz. 1784- 1895
	F%	N%	Ö%	F%	N%	Ö%			
0 éves	19,0	18,0	18,5	22,0	16,1	19,0	20,0	18,6	19,3
1-4 éves	7,8	7,2	7,5	8,3	8,0	8,2	14,7	10,1	12,4
5-19 éves	5,9	8,4	7,1	6,8	8,9	7,9	16,5	8,5	12,5
20-29 éves	8,5	10,2	9,3	3,0	3,6	3,3	5,3	5,2	5,2
30-39 éves	5,9	3,0	4,4	3,0	7,1	5,1	7,3	5,7	6,5
40-49 éves	10,5	6,6	8,5	6,8	7,1	7,0	7,7	8,7	8,2
50-59 éves	14,4	12,0	13,2	8,3	10,7	9,5	10,5	11,7	11,1
60-69 éves	15,0	17,4	16,2	10,6	15,2	12,9	9,1	15,0	12,1
70év +	13,1	17,4	15,2	31,1	23,2	27,1	9,0	16,4	12,7
Össz.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	153	167	320	132	112	244	1045	957	2002

Mind a korszak felénél, mind az egész időszakot figyelembe véve, a csecsemőhalandóság a legnagyobb mértékű. Ezután a hetven éven felüliek, és a gyerekkorokban meghaltak következnek körülbelül azonos nagyságrenddel. A 20 és 50 év közötti korosztályban a halálozások részaránya alacsonyabb, bár egyre emelkedő tendenciát mutat az életkor előrehaladtával; majd ötven éven felül újra emelkedik a halálozások aránya. Az egyes életkori csoportok halálozási aránya azonban változott az egyes kohorszokban. A csecsemőhalálozások részaránya nagyjából változatlan, 18–22% között váltakozik a vizsgált periódusban. A csecsemőhalandóság részletesebb elemzésére még visszatérünk. Az 1–4 éves korokban meghaltak aránya az első kohorshoz képest folyamatosan csökkent, ez különösen látványossá vált az utolsó két kohorszban, valószínűleg a születések számának csökkenésével összhangban. A 19 éves koruk előtt elhunytak aránya 1820 után folyamatosan csökkent, ami egyrészt szintén a kevesebb születésnek is köszönhető, azonban a tendencia azt sugallja, hogy a mutatóban az életkörülmények javulását is tetten érhetjük. A 20–29 éves korosztály az 1860–1879-es időszakot sínylette meg a legjobban, de átlagosan nem sokan halnak meg ebben a korosztályban. A 30–39 évesek az 1820–1839-es, a 40–49

évesek az 1840–1859-es kohorszban haláloztak el a legnagyobb arányban. A kolera nagyobb csapásai ekkortájt voltak (1832, 1854), esetleg lehet összefüggés a magas középkorú halálozással. Az 1870-es évekig jelentős 50–59 éves kori halálozás az utolsó kohorsz idejére visszaesik, ez a tendencia a 60 év felett meghaltakra is érvényes (arányuk 1820-ig emelkedett). A 70 évnél idősebben elhalálozottak aránya viszont folyamatosan nőtt, kiemelkedően az utolsó időszakban, ami szintén arra utal, hogy a század végén már mindenképpen javultak az egyének továbbélési feltételei. Ez hosszú folyamat volt, ami már a század 20-as éveitől kezdve érvényesülhetett. A csecsemőhalandóság mértékéről azt állapíthatjuk meg, hogy stabilan 200 körüli halálozás jut ezer születésre a fiúk esetében, vagyis korszakunk közepéig jellemzően minden ötödik kisfiú meghal a születését követő egy éven belül. Különösen a második kohorsz kisebb arányszámait bizonyosan azt jelzik, hogy akkor még pontatlanabb volt a halotti anyakönyv vezetése. A lányok esetében látható többnyire kisebb számarány kétegyeket ébreszt a kisleányok halálozásainak anyakönyvezésével kapcsolatban. Az 1840–59 közti csökkenés mindkét nem esetén szintén bizonytalan adat, nem lehet egyértelműen kimondani, hogy javultak a körülmények a csecsemőhalálozás terén a század során. Bár a javulás feltételezhető az ötvenes évektől kezdődően, hiszen az utolsó kohorsz adatai nem a teljes évtizedre vonatkoznak.

24. A csecsemőhalandóság alakulása, 1784–1895

Korszak/halottak	Csecsemőhalandóság						
	1 éven aluli halottak		születések száma		1000 születésre jutó halottak aránya		
	fiúk	lányok	fiúk	lányok	fiúk	lányok	összesen
1784–1789	14	17	48	60	292	283	287
1790–1799	17	20	139	132	122	152	137
1800–1809	30	17	137	96	219	177	202
1810–1819	19	15	86	98	221	153	185
1820–1829	27	22	125	128	216	172	194
1830–1839	28	23	136	105	206	219	212
1840–1849	24	20	128	117	188	171	180
1850–1859	21	14	131	93	160	151	156
1860–1869	16	17	86	93	186	183	184
1870–1879	15	14	90	87	167	161	164
1880–1889	16	11	83	78	193	141	168
1890–1895	13	8	49	33	265	242	256
Összesen	240	198	1238	1120	194	177	186

6. Összefoglalás

Munkánk során az őriszentpéteri református közösség demográfiai viselkedését vizsgáltuk 1784–1895 között az egyházközség anyakönyvi bejegyzéseinek kigyűjtésével. A következő megállapításokat tehetjük az adatok elemzése után: Őriszentpéteren volt a 18. század végétől születéskorlátozás. Ez nem egykézést jelentett, hanem a házasság termékenysége korlátozását három-négy gyermek születése után, ez természetesen családonként eltérő nagyságot takar, de a tendencia bizonyítottan tűnik. A születésszabályozás kezdetét az anyakönyvi adatok alapján nem lehetett megállapítani. Az 1850-es évektől kezdődően radikális változást lehetett megfigyelni a születésszámok tekintetében, innentől kezdve tekinthetjük az egykézést is elterjedtnek. Magyarozatként a jobbágyszabadítás, tagosítás, a „föld szűke” és az ezt okozó öröklési rendszer jöhet számításba. A falu lakossága folyamatosan nőtt, miközben a földterület nem növekedett ezzel arányosan, emiatt a föld örökösök közötti szétosztását megelőzően folyamodhattak a születéskorlátozáshoz az itteniek. A hipotézis igazolásához érdemes lenne az egyének stratégiáit megvizsgálni mikrotörténeti elemzés segítségével. A nyugat-európai szokásoktól eltérően, az ormánsági és sárközi falvakkal rokoníthatóan, a születéskorlátozás nem a házasságkötések idősebb korra halasztásával, hanem a házasságon belül történt. Az őrségi elzárkózásával kapcsolatban nem sikerült meggyőző bizonyítékokat találni, de az egyes falvakkal való házassági kapcsolatok arra engednek következtetni, hogy létezett egy őrségi mentalitás, ami a közös múlt, kiváltságokra, közös vallásra vezethető vissza. A házasság kapcsán ismertetett példák – miszerint azonos vallású, hasonló távolságban fekvő települések közül szívesebben választanak az őrségi falvakból házastársat az őriszentpéteriek – erre utalnak. A halálozások kapcsán az országos átlagtól eltérő, merőben szokatlan jelenséget nem lehetett megfigyelni, súlyos demográfiai válság nem érte a közösséget a bő évszázad során. A dolgozat nem törekedhetett az egyes problémakörök teljes felderítésére, de talán hozzájárult bizonyos megállapításaival egy 19. századi közösség életének jobb megismeréséhez.

IRODALOMJEGYZÉK

- Andorka Rudolf 1984. Pócsmegyer népesedési viszonyai 1744–1895. *Történeti Statisztikai Tanulmányok* 5. 39–68.
- Andorka Rudolf 1988. A családrekonstrukciók vizsgálat módszerei. *KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek* 4.
- Andorka Rudolf 1996. Egy különleges házassági minta: a Sopron megyei Bük község evangélikus egyházközsége a XIX. században. In Visi Lakatos Mária (szerk.): *Tanulmányok Dányi Dezső 75. születésnapjára*. KSH, Budapest, 8–16.

- Andorka Rudolf 2001. *Gyermek, család, történelem (Történeti demográfiai tanulmányok)*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Bp.
- Benda Gyula 2000. A halálozás és halandóság Keszthelyen 1747–1849. *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve*, 122–162.
- Benda Gyula 2001. Keszthely – egy monografikus társadalomtörténeti kutatás demográfiai tanulságai. *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve*, 223–249.
- Benda Gyula 2002. *Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthely társadalma 1740–1849*. PhD disszertáció. Kézirat.
- Csiszár Károly 1973. *Az Őrség földje és népének élete*. K.n., Szombathely.
- Csiszár Károly 1994. *Őrség*. Savaria Tourist – Vas Megyei Idegenforgalmi Hivatal, h.n.
- Dányi Dezső – Dávid Zoltán 1960. *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. KSH, Budapest.
- Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán 1998. A rendi társadalom felbomlása. In Gergely András (szerk.): *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Korona Kiadó, Budapest, 57–125.
- Dömötör Sándor 1987. *Őrség*. Őrségi Baráti Kör, 2. kiad., Szombathely.
- Elter András 2002. A házasságkötések demográfiája Dunabogdányban az anyakönyvek tükrében 1724–1895. *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve*, 143–199.
- Faragó Tamás 1999. *Tér és idő – család és történelem. Társadalomtörténeti tanulmányok (1976–1992)*. Bibo Kiadó, Miskolc.
- Faragó Tamás 2000. Nemek, nemzedékek, rokonság, család. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 391–483.
- Fényes Elek 1836. *Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai s geographiai tekintetben*. Trattner – Károlyi, I. köt., Pest.
- Herényi István 1996. *Magyarország nyugati végvidéke 800–1242*. Argumentum Kiadó, h.n.
- Horváth Sándor 1998. *Erdők és utak ölelésében. Őriszentpéter monográfiája 996–1996*. h.n.
- Klinger András 1973. *A népmozgalom főbb adatai községenként 1828–1900*. KSH, Budapest.
- Kovacsics József (szerk.) 1993. *Magyarország történeti statisztikai helynévtára. 4. köt. Vas megye*. K.n., Budapest.
- Kovács Tibor 1972. Az Őrség népessége. *Vasi Szemle*, XXVI. évf. 1. sz. 105–110.
- Magyary-Kossa Gyula 1929. *Magyar orvosi emlékek*. I–II. köt., Eggenberger-féle könyvkereskedés, Budapest.
- Nagy Ludovicus 1828. *Notitiae...* Landerer, Buda.
- Papp Vilmos 1964. Pálóczi Horváth Ádám ismeretlen levelei az Őrség ügyében. *Vasi Szemle*, XVIII. évf. 1. sz. 29–42.
- Papp Vilmos 1970. Őrségi iratok. *Vasi Szemle*, XXIV. évf. 4. sz. 597–612.
- Papp Vilmos 1971. Őrségi iratok (2–3. rész). *Vasi Szemle*, XXV. évf. 1–2. sz. 97–106., ill. 236–251.
- Papp Vilmos 1973. Az őrségi kerkavölgyi községek népmozgalma (1805–1970). *Vasi Szemle*, XXVII. évf. 1. sz. 90–120.
- Pataky László 1990. *Az Őrség múltja a kercaszomori református egyházközség történetének tükrében*. Őrségi Baráti Kör, h.n.

- Pataky László 1992. *Az Őrségi református egyházmegye története*. Szabad Tér Kiadó, h.n.
- Stahl Ferenc 1974. Az Őrség jogállása. *Vasi Szemle*, XXVIII. évf. 2–4. sz. 218–236., 390–402., ill. 553–566.
- Schneider Miklós 1937. *Vas vármegye 1835. évi nemesi összeírása*. K.n., Szombathely.
- Schneider Miklós 1941. *Vas vármegye nemesi összeírásai*. 1–5. Füzet, k.n., Szombathely.
- Sebők Marcell (szerk.) 2000. *Történeti antropológia*. Replika Kör, Budapest.
- Szijártó M. István 2000: Történeti antropológia és mikrotörténelem. Az új társadalomtörténet. *BUKSZ 2000 nyár*, 151–159.
- Wrightson, K. – Levine, D. 1979. *Poverty and piety in an English village. Terling, 1525–1700*. Academic Press, London. 43–72.
- Wrigley, E. A. 1973. *Népesedés és történelem*. Kossuth Könyvkiadó, h.n.
- Nemesnépi Zakál György 2002. *Eőrségnek leírása...Fertő – Hanság Nemzeti Park Igazgatóság*, h.n., 2. jav. kiad.

MELLÉKLET

Az anyakönyvek ismertetése

Az őriszentpéteri reformátusok 1783 decemberétől vezették anyakönyveiket. A születési, házassági és halotti anyakönyveket egy kötetben vitték, ebben a sorrendben elhelyezve. Korszakunkat érintően három kötet került feldolgozásra: az 1784–1840, az 1841–1880 és az 1881–1920 közötti időszakot tartalmazók. Az anyakönyvezés magyar nyelven történt, a 18. században még gyakrabban előfordultak latin kifejezések is. Mindhárom anyakönyvben megfigyelhető, hogy 1852-től (császári rendelkezés hatására) pontosabbá és adatokban bővebbé válik az anyakönyvezés. Így ekkortól feltüntetik mindegyik anyakönyvtípusban a házszámokat, amelyeket csak 1786–1790 között közöltek a megelőző időszakban. Az eltérő vallásúakat, nemeseket mindig feltüntetik.

A korszakban a következő lelkészek szolgáltak Őriszentpéteren:

- Újvári József (1783–1787)
- Szabó Benedek (1788–1792)
- Héregi András (1792–1797)
- Járdánházy Gábor (1797–1808)
- Győri János (1808–1829)
- Farkas Gábor (1829–1835)
- Páti Mihály (1835–1870)
- Kovács József (1870–1872)
- Mezey János (1872–1910)

1. Születési (keresztelési) anyakönyv

A keresztelés időpontját közlik az anyakönyvek egészen 1852-ig, akkortól a születési és keresztelési időpont együttesen fel van tüntetve. A gyermek és szülei nevét, illetve a keresztszülőket mindvégig megadja az anyakönyv. A törvénytelen születéseket állandó jelleggel közlik. A keresztelés előtt meghaltakat, illetve a halva születetteket gyakran beírják, bár a családrekonstrukció során kiderült, hogy egyes lánycsecsemők halálát nem tüntették itt fel. A keresztszülőknél és a szülőknél a nem földműves foglalkozásukat általában külön említik. 1862-től feltüntetik a szülők foglalkozását. Az 1860-as években elszórtan, 1874-től rendszeresen megadják, ha a született gyermek felnőttkora előtt meghalt.

2. Házassági anyakönyv

Alapadatként a vőlegény és a menyasszony neve és lakhelye, a hajdon menyasszony apjának neve szerepel. Ezenfelül a házasságkötés időpontja mellett megtaláljuk a családi állapotot, előző házastárs (férj), illetve a tanúk (kérők) nevét is. Újvári József idején gyakran hiányoznak a lakhely megjelölések, de a tendencia alapján valószínűsíthető, hogy a hiányzó lakhelyek a helybeliek esetében maradhattak el. 1792-ig feltüntetik a házasságkötési életkorokat, ezt csak 1852-től jegyzik be ismét. A családi állapot jelzése általában szerepel, de egyes időszakokban elmarad. Az utolsó évtizedekben szerepel a „nő” megjelölés, amely valószínűleg a megesett lányokat jelöli. Az özvegyasszonyok esetében az elhalt férjük nevét megadják, azonban az újránősülő özvegyeknél nem tüntetik fel az elhunyt feleség nevét. A vőlegény szüleit 1837-től kezdik el rendszeresen bejegyezni, ekkortól közlik az édesanyák nevét mindkét házasulónál. Az árvaleányokat a megjegyzés rovatban mindig külön kiemelik. 1825-től hosszú éveken át beírják, hogy kapott-e himlőoltást a pár. 1852-től megadják a házasodók foglalkozását.

3. Halotti anyakönyv

A családrekonstrukció alapján is kiderült, hogy a leginkább pontatlanul kezelt anyakönyvtípus. Az 1830-as évek végéig gyaníthatóan maradtak ki csecsemőhalottak, annak ellenére, hogy a beírtak esetében napi, vagy heti pontossággal is megadják az elhunyt kisgyermek halálozási korát. A kor feltüntetés-e időségek esetében inkább kerekítéssel történt, de a középkorúak esetében sem pontos a 19. század 30-as, 40-es éveire. Az első években előfordul, hogy nem adják meg a halálozás korát, de ez csak átmeneti jelenség. A halálozás dátumának, a halott nevének és korának a megadása jellemzi az első lelkészek idejének anyakönyvezését. 1798-tól rendszertelenül, de elkezdik írni a halálozás okát, melynek állandó vezetése 1816-tól történik, bár gyakori a „nem tudni” beírás. Az első években a gyereahalottak keresztnévei gyakran hiányoznak, illetve egyes nők is csak valakinek a feleségként szerepelnek. A gyermekhalottak esetében mindig megadják az apa nevét, 1828-tól mindkét szülőét is. 1831–37 között a bizonyágtevők neveit is feltüntetik, majd ez elmarad. 1852 után megadják az elhunyt foglalkozását. 1871-től elszórtan, 1889-től rendszeresen megadják a születés idejét, ekkor a halálozás korának rubrikáját nem töltik ki. 1873-tól a házastárs nevét is megadják, addig csak az elhunyt nők férjeit tüntették fel.

Melléklet I. Az őriszentpéteri reformátusok házassági köre (1784–1860)

Település	Házasulók (fő)		Település	Házasulók (fő)	
	Férfiak	Nők		Férfiak	Nők
<i>Őrségiek</i>			<i>Nem őrségiek</i>		
Bajánháza	13		Alsőszenzserzsébet	4	
Bükkalja	6		Barabásszeg	1	
Dávidháza	13	2	Borsosgyőr	1	
Hodos	8		Csekefa	1	
Ispánk	26	1	Csöde	2	
Kerca	5		Dobrafölde	1	
Kerkáskápolna	16	1	Felsőszenzserzsébet	1	
Kisrákos	8		Gödörháza	4	
Kotormány	10		Hegyhátszentjakab	1	
Nagyrákos	22	2	Iklód	2	
Pankasz	14		Kondorfa	8	3
Senyeháza	20	8	Körmend	1	
Szaknyér	3		Magyarszombatfa	2	
Szalafo	49	11	Márokföld	1	
Szatta	5	1	Milejszeg	1	
Szomoróc	5	1	Németfalu	1	
Összesen:	223	27	Péntekfalu	2	
			Prosznyákfa	1	
			Pusztaszentpéter	1	1
			Ramocsa	1	
			Sal	1	1
			Szentgyörgyvölgy	7	1
			Szerdahely	3	
			Tótkeresztúr	1	1
			Velemér	2	
			Veresszeg	1	
			Viszák	1	
			Összesen:	53	7

Melléklet II. Születések és halálozások évenkénti bontásban az óriszentpéteri református anyakönyv alapján (1784–1895)

Év	Nő			Férfi			Összes		
	Szül. szám	Hal. szám	Term. szap.	Szül. szám	Hal. szám	Term. szap.	Szül. szám	Hal. szám	Term. szap.
1784	9	21	-12	8	19	-11	17	40	-23
1785	12	8	4	10	6	4	22	14	8
1786	14	7	7	9	3	6	23	10	13
1787	7	4	3	2	3	-1	9	7	2
1788	8	16	-8	6	14	-8	14	30	-16
1789	10	6	4	13	12	1	23	18	5
1790	11	1	10	12	7	5	23	8	15
1791	12	8	4	15	7	8	27	15	12
1792	17	4	13	12	3	9	29	7	22
1793	11	4	7	15	8	7	26	12	14
1794	12	5	7	21	4	17	33	9	24
1795	13	8	5	12	10	2	25	18	7
1796	15	5	10	7	5	2	22	10	12
1797	13	11	2	15	10	5	28	21	7
1798	19	8	11	17	24	-7	36	32	4
1799	9	18	-9	13	11	2	22	29	-7
1800	8	10	-2	8	15	-7	16	25	-9
1801	11	10	1	19	5	14	30	15	15
1802	8	12	-4	13	19	-6	21	31	-10
1803	8	10	-2	10	13	-3	18	23	-5
1804	12	18	-6	13	18	-5	25	36	-11
1805	10	11	-1	11	11	0	21	22	-1
1806	9	1	8	12	8	4	21	9	12
1807	14	5	9	16	11	5	30	16	14
1808	9	9	0	15	7	8	24	16	8
1809	7	13	-6	20	10	10	27	23	4
1810	11	3	8	8	6	2	19	9	10
1811	8	13	-5	13	7	6	21	20	1
1812	13	14	-1	7	9	-2	20	23	-3
1813	6	7	-1	10	6	4	16	13	3
1814	15	7	8	8	12	-4	23	19	4
1815	6	6	0	6	9	-3	12	15	-3
1816	7	3	4	8	10	-2	15	13	2
1817	12	14	-2	5	5	0	17	19	-2
1818	8	12	-4	9	7	2	17	19	-2
1819	12	7	5	12	7	5	24	14	10
1820	14	9	5	13	5	8	27	14	13
1821	12	9	3	7	4	3	19	13	6
1822	13	8	5	11	6	5	24	14	10
1823	11	11	0	16	8	8	27	19	8
1824	9	10	-1	13	9	4	22	19	3
1825	13	11	2	16	15	1	29	26	3
1826	19	10	9	13	6	7	32	16	16
1827	16	11	5	9	6	3	25	17	8
1828	6	13	-7	11	16	-5	17	29	-12

folytatás

Év	Nő			Férfi			Összes		
	Szül. szám	Hal. szám	Term. szap.	Szül. szám	Hal. szám	Term. szap.	Szül. szám	Hal. szám	Term. szap.
1829	15	10	5	16	12	4	31	22	9
1830	6	7	-1	12	6	6	18	13	5
1831	15	9	6	10	12	-2	25	21	4
1832	5	20	-15	13	19	-6	18	39	-21
1833	15	11	4	15	14	1	30	25	5
1834	10	3	7	14	14	0	24	17	7
1835	6	1	5	9	8	1	15	9	6
1836	8	7	1	17	6	11	25	13	12
1837	18	13	5	19	14	5	37	27	10
1838	12	12	0	12	7	5	24	19	5
1839	10	15	-5	15	10	5	25	25	0
1840	11	14	-3	16	15	1	27	29	-2
1841	11	8	3	16	8	8	27	16	11
1842	14	5	9	14	11	3	28	16	12
1843	16	8	8	11	9	2	27	17	10
1844	13	5	8	14	12	2	27	17	10
1845	11	6	5	9	8	1	20	14	6
1846	11	6	5	6	6	0	17	12	5
1847	10	12	-2	12	9	3	22	21	1
1848	10	11	-1	19	18	1	29	29	0
1849	10	10	0	11	11	0	21	21	0
1850	13	10	3	9	13	-4	22	23	-1
1851	7	12	-5	23	8	15	30	20	10
1852	11	12	-1	17	11	6	28	23	5
1853	9	7	2	14	9	5	23	16	7
1854	4	16	-12	10	19	-9	14	35	-21
1855	12	18	-6	16	13	3	28	31	-3
1856	12	4	8	10	11	-1	22	15	7
1857	5	5	0	14	10	4	19	15	4
1858	9	7	2	4	10	-6	13	17	-4
1859	11	6	5	14	3	11	25	9	16
1860	7	7	0	13	9	4	20	16	4
1861	8	9	-1	4	8	-4	12	17	-5
1862	12	8	4	6	6	0	18	14	4
1863	7	11	-4	8	3	5	15	14	1
1864	8	3	5	6	10	-4	14	13	1
1865	9	6	3	8	7	1	17	13	4
1866	11	8	3	7	10	-3	18	18	0
1867	10	12	-2	6	9	-3	16	21	-5
1868	12	12	0	10	3	7	22	15	7
1869	9	9	0	18	11	7	27	20	7
1870	8	12	-4	4	7	-3	12	19	-7
1871	11	9	2	12	14	-2	23	23	0
1872	11	9	2	18	11	7	29	20	9
1873	6	10	-4	8	8	0	14	18	-4
1874	8	10	-2	11	11	0	19	21	-2
1875	9	8	1	7	3	4	16	11	5
1876	8	6	2	5	4	1	13	10	3
1877	10	7	3	11	4	7	21	11	10
1878	6	6	0	8	9	-1	14	15	-1
1879	10	7	3	6	6	0	16	13	3

folytatás

Év	Nő			Férfi			Összes		
	Szül. szám	Hal. szám	Term. szap.	Szül. szám	Hal. szám	Term. szap.	Szül. szám	Hal. szám	Term. szap.
1880	7	6	1	9	11	-2	16	17	-1
1881	5	3	2	4	11	-7	9	14	-5
1882	8	4	4	8	2	6	16	6	10
1883	12	5	7	11	6	5	23	11	12
1884	8	10	-2	10	17	-7	18	27	-9
1885	7	8	-1	5	4	1	12	12	0
1886	5	5	0	10	5	5	15	10	5
1887	10	9	1	6	2	4	16	11	5
1888	9	7	2	8	11	-3	17	18	-1
1889	7	11	-4	12	4	8	19	15	4
1890	5	7	-2	5	11	-6	10	18	-8
1891	6	5	1	8	12	-4	14	17	-3
1892	1	6	-5	4	7	-3	5	13	-8
1893	10	11	-1	11	6	5	21	17	4
1894	5	9	-4	11	4	7	16	13	3
1895	6	7	-1	10	19	-9	16	26	-10

**POPULATION HISTORY OF ÓRISZENTPÉTER, 1784-1895.
FAMILY RECONSTITUTION RESEARCH ON THE REFORMED
(CALVINIST) COMMUNITY**

Summary

The author examines the demographic behaviour of the reformed (Calvinist) community of Óriszentspéter village (in the Órség region in the south-western part of the country) in the period between 1784 and 1895 on the basis of the collected and elaborated data of the parish registers. He concludes the following statements from the analysis.

First of all it was proved that birth control had existed in Óriszentspéter at the end of the 18th century. It did not mean a family model of one child, but the limitation of the fertility of married couples after the third or fourth child's birth. This fact naturally covers quite different family sizes but the tendency seems to be proved. The starting point of birth control cannot be fixed on the basis of parish register data. From the 1850s a radical change can be observed in birth numbers, since that time one child model has become general. One can explain this change by the emancipation of serves, the regrouping of farm-plots, the want of lands and the egalitarian system of inheritance as the cause of it. The population of the village continually increased besides a much smaller increase of arable land therefore couples began controlling their fertility in order to avoid the distribution of lands among their heirs. It would be worth testing the hypothesis by the micro-analysis of individual strategies having existed in the community. Contrary to the Western-European norms birth control was not practised by the postponement of marriages but within the marriages themselves – which use was very similar to that of the villages of the Ormánság and Sárköz region analysed by Rudolf Andorka. As for another examined question, the author did not manage to prove the isolation of the Órség region without any doubt. At the same time marriage relations of Óriszentspéter with other villages in the region concede to suppose the existence of a common mentality in the Órség region which took its origin from the common past, privileges and religion. The examples concerning marriages seem to refer to that: people of the village preferred choosing partners in marriage from other settlement of the Órség region than from other villages of the same religion and situated at the same distance.

As for mortality there was no sign of any unusual or surprising event, serious mortality crises did not afflict the community in the examined period.

Tables:

1. *Number of serf families in the tax registers*
Headings: Year; Number of the families
2. *Population number of Óriszentpéter by confessions*
Headings: Year; Population number; Calvinist; Roman Catholic; Other (Lutheran and Jew)
3. *Number of births per one marriage (Óriszentpéter, Calvinists)*
Headings: Period; Marriages; Births; Births/marriages
4. *Births by sexes*
First column: Sex/period; Boys; Girls; Total
5. *Changes in the number and proportion of births out of wedlock, 1784–1895*
Headings: Period; Births out of wedlock; Total number of births; Ratio of illegitimacy (%)
6. *Number of births per 1000 years of women spent in marriage by the age of the wives*
Headings: Time of marriage; Women's age at marriage; Number of marriages; Age of wives
7. *Total (marital) fertility rate in Óriszentpéter (Calvinists), 1784–1859*
Headings: Year of marriage; Number of births per 1000 years of women spent in marriage by age groups; Total fertility rate of women aged 15–49 and 20–49
8. *Comparison of the total fertility rates*
Headings: Settlement; Time of marriage; Total fertility rate; Rate of illegitimacy
9. *Mean length of the intervals between births, Óriszentpéter (Calvinists), 1784–1859*
Headings: a) Reconstructed families with shorter intervals than 60 months:
Serial number of the births; Time of marriage; Mean length of the intervals between births in months
b) All reconstructed families
Serial number of the births; Time of marriage; Mean length of the intervals between births in months
10. *Changes in the mothers' age at last child birth, in the length of the last interval and in the mean number of children of the families by the mothers' age at marriage, 1784–1859*
Headings: Period; Age at marriage; Age of the mothers at last child birth; Length of the last interval (in month); Mean number of the children per family: all reconstructed families, in those families where the mother lived in marriage till her 45 years of age

11. *Average numbers of births (Óriszentspéter Calvinist community), 1784–1859*
Headings: Period; Age at marriage; Modus; Median; Average number of the children per family
12. *Changes in the age at first marriage (Óriszentspéter, Calvinist community) 1784–1895*
Headings: Decade; Age of the brides (indicated age, calculated age); Bridegroom's age (indicated age, calculated age)
13. *Comparison of the age at first marriage*
Headings: Settlement; Period; Men's age at first marriage; Women's age at first marriage; Average difference in the partners' age at first marriage; Religion
14. *Modus and median values of the age at first marriage and at remarriages*
Headings: Period; Modus (males, first marriage, remarriages), Modus (females, first marriage, remarriages); Median (males, first marriage, remarriages), Median (females, first marriage, remarriages)
15. *Proportion of remarriages compared to all marriages, (Óriszentspéter, Calvinists) 1784–1895*
Headings: Period; All marriages; Remarriages (widowers, widows); All remarriages; Proportion of remarriages (%)
16. *Remarriages by family status (Óriszentspéter, Calvinists), 1784–1859*
Headings: Men/Women; Widow; Spinster; Unknown; Total
Lateral text: Widower; Bachelor; Unknown; Total
17. *Chances of remarriage by sex and age*
Headings: Age at becoming widower/widow; Men (getting remarried, remaining widower); Women (getting remarried, remaining widower)
18. *Length of the interval between becoming widower/widow and remarriage (1784–1859)*
Headings: Age; Within one month (men, women); 1-3 months (men, women); within one year (men, women); 1–3 years (men, women); after 3 years (men, women)
19. *Endogamy and exogamy in the marriages in Óriszentspéter (Calvinists), 1784–1859*
Headings: Period; Indigenous couples; Native bridegroom/foreign bride; Native bride/foreign bridegroom; Other; Proportion of exogamy
Headings: Period; Indigenous couples; Native bridegroom/bride from outside of the Órség region; Bridegroom from outside of the Órség region/native bride; Native bridegroom/bride from the Órség region; Bridegroom from the Órség region/native bride; Proportion of exogamy from outside of the Órség region
20. *Death numbers, 1784–1895*
Headings: Period; Men; Women; Total

21. *Number of births and deaths by sex*

Headings: Sex; Periods (births, deaths); Total (births, deaths)

Lateral text: Males; Females; Total; Natural increase/decrease

22. *Years of high mortality in Óriszentpéter*

Headings: Period; Annual number of deaths (mean values of a decade);

Number of the years of high mortality; Number of the years of high mortality (compared to the mean value of the previous decade); Years of death rate 1,5 times as high as the average value of the decade

23. *Age structure of the dead in Óriszentpéter (Calvinists), 1784–1895 (%)*

Headings: Age groups; Periods (Males, Females); Total

24. *Changes in infant mortality, 1784–1895*

Headings: Period; Number of the dead under one year of age (boys, girls);

Number of births (boys, girls); Rate of infant mortality (number of the dead under one year of age per 1000 births – boys, girls, altogether)

Appendix:

I. *Settlement from where the members of the Óriszentpéter Calvinist community chose their partners in marriage*

Őrség region – Outside of the Őrség region

Headings: Settlement; Number of people getting married (men, women)

II. *Annual number of births and deaths in the Calvinist parish register in Óriszentpéter (1784–1895)*

Headings: Year; Females (births, deaths, natural increase); Males (births, deaths, natural increase); Total (births, deaths, natural increase)

Figures:

I. *Population numbers by confession, Óriszentpéter (1785–1890)*

II. *Population movement of the Calvinists in Óriszentpéter in 1784–1895 (nine year moving averages of births and deaths)*

III. *Natural population increase/decrease of the Calvinists in Óriszentpéter in 1784–1895 (numbers and nine year moving average)*

IV. *Seasonal distribution of births by periods*

V. *Seasonal distribution of marriages by periods*